

Marineschepen naar Indonesië

"De Nederlandse regering toonde
zich bereid het wapenexportbeleid
aan te herzien, dat De Eilanden
Vlissingen twee honderd jaar
Indonesië kan leren."

Pan. *Trouw* 20 maart 1964

Een brochure van de Campagne tegen Wapenhandel

Inhoud

<i>Voorwoord: Geen korvetten naar Indonesië</i>	4
Indonesië en het leger	5
Bedoeld voor kustwacht, geschikt voor onderdrukking	9
In het grootste geheim	15
Eindnoten	24
Kaders:	
Het eiland Nasi	13
Spierballenvertoon bij Oost-Timor	14
Wapenleveranties uit verleden en heden	18
Levering voor de Todak-klasse	18
Tabellen:	
Tabel 1: <i>Indonesische marineschepen met Nederlandse wapentechnologie.</i>	20
Tabel 2: <i>Wapensystemen op de Sigma-korvetten voor Indonesië.</i>	21
Tabel 3: <i>Belangrijkste 20 afnemers Nederlandse wapens (1997-2003).</i>	22
Tabel 4: <i>Nederlandse wapenexportvergunningen voor Indonesië (1992-2000).</i>	22
Tabel 5: <i>Wapenexportvergunningen voor Indonesië (2000-2001).</i>	23
Tabel 6: <i>Exportkredietverzekeringen voor Indonesische orders (2003-2004).</i>	23

Colofon

Deze brochure is uitgegeven door de Campagne tegen Wapenhandel in het kader van de actie Vrede voor Atjeh – Geen Korvetten.

Met dank aan Frank Slijper, Marc Stolwijk en Tanja IJzer.

Naast deze brochure geeft de Campagne tegen Wapenhandel ook een Factsheet uit. Deze is te bestellen door € 2,50 over te maken op giro rekening 3767096, t.n.v. St. Campagne tegen Wapenhandel, o.v.v. 'factsheet korvetten.'

Activiteiten zijn financieel mede mogelijk gemaakt door **Vredesfonds/Fondsvredesprojecten** en **Solidariteitsfonds XminY**.

Amsterdam, juli 2004

Kaartenactie

De Aceh Peace Alliance, het Indonesia House en de Campagne tegen Wapenhandel bieden in december 2004 een oproep aan de regering aan om het vredesproces in Atjeh actief te ondersteunen en geen korvetten aan Indonesië te leveren. Verder verspreiden wij een petitie die ondertekend kan worden door organisaties. Beide kunt u opvragen en bij de Campagne tegen Wapenhandel.

Anna Spenglerstraat 71
1054 NH Amsterdam
tel/fax: 020-6164684
e-mail: amokmar@antenna.nl
<http://www.stopwapenhandel.org>

Voorwoord Geen korvetten naar Indonesië

In januari 2004 wordt bekend dat scheepswerf De Schelde en de Indonesische marine een contract hebben getekend voor de aankoop van twee korvetten. De order is de grootste in zeker twintig jaar: het gaat om een bedrag tussen de vijfhonderd miljoen en een miljard euro. Dat vertegenwoordigt tussen de 1 en 2% van de totale wapenexporten op wereldschaal in een jaar.¹ De order is groter dan de jaarlijkse gemiddelde financiële omvang van de Nederlandse wapenexport in de periode 1997-2002. Onder het contract is het ook mogelijk dat Indonesië zelf nog twee korvetten laat bouwen bij de werf PT Pal in Surabaya.

Indonesië wordt geteisterd door binnenlandse onrust en conflicten. Een groot deel van de bevolking leeft onder de armoedegrens. Veiligheid lijkt voor hen op de eerste plaats gediend met bestrijding van de armoede en een goed aanbod van scholing, gezondheidszorg en andere basisbehoeften. Niet met peperdure marineschepen.

In 1998 komt een eind aan de dictatuur van Soeharto. Indonesië leek een nieuwe fase in te gaan. Reorganisatie van het leger wordt gepland en actieve deelname van militairen aan de politiek teruggedrongen. De druk op het leger om te hervormen neemt echter al snel in kracht af en in 1999 wordt duidelijk dat de militairen veel touwtjes weer in handen hebben. Ze zijn dan bijvoorbeeld betrokken bij het opzetten van milities in Oost-Timor die zeer gewelddadig optreden. De rol van het leger wordt behandeld in het hoofdstuk: *'Indonesië en het leger'*.

De order voor de korvetten heeft tot nu toe redelijk veel aandacht in de Nederlandse pers gekregen. Zowel voor als tegenstanders komen aan het woord. Voorstanders wijzen steevast op de ongecontroleerde zeestraten in de Indonesische archipel, waar piraterij en smokkel de praktijk van alledag zijn. Bovendien moet Indonesië het terrorisme bestrijden met een verouderde vloot. Tegenstanders noemen de mensenrechtenschendingen, de rol van het leger en de armoede. Schepen die eerder geleverd zijn, worden zelfs gebruikt voor bombardementen. Al deze argumenten komen aan de orde in het hoofdstuk *'Bedoeld voor kustwacht, geschikt voor onderdrukking'*.

Nederland heeft een wapenexportbeleid. Exportaanvragen worden getoetst aan een aantal ijkpunten uit de gedragscode wapenvoer van de Europese Unie. De toetsing van deze order is nauwelijks serieus te nemen. Informatie waarop beslissingen zijn gebaseerd is gebrekkig en het Parlement wordt slecht geïnformeerd. De regering weet het naadje van de kous niet of wil dit niet weten. Deze onluisterende parlementaire politiek wordt behandeld in het hoofdstuk *'In het grootste geheim'*.

Indonesië is al lang een afnemer van Nederlandse wapens. In 1997 is het land slachtoffer van de economische crisis in Azië en een groot deel van de bevolking komt onder het bestaansminimum terecht. Ook de staat heeft minder te besteden en Indonesië valt weg als belangrijke klant op de internationale wapenmarkt. Toch bevindt Indonesië zich in de periode 1997-2002 bij de twintig belangrijkste afnemers van Nederlandse wapens. Ook onder Soeharto is Nederland een van de belangrijkste leveranciers voor marinetechnologie. Ook destijds worden steevast argumenten aangevoerd, waarom met Nederlandse leveringen niets mis is. En ook destijds wegen de handels- en diplomatieke belangen zwaarder dan de mensenrechten. In het kader *'Wapenleveranties uit verleden en heden'* wordt een overzicht gegeven van vroegere leveringen aan Indonesië.

Indonesië is een land met grote natuurlijke rijkdommen, maar een groot deel van de bevolking weet hiervan niet te profiteren. Een kwart van de kinderen onder de vijf jaar is ondervoed en uitgaven voor gezondheidszorg en onderwijs zijn in 2002 gedaald ten opzichte van de periode 1980-85.² Het kwistig rondstroom van roepia's voor de aanschaf van dure wapens is alleen daarom al ongepast. Het land kampt ook met een reusachtige buitenlandse schuld.

De huidige order voor de korvetten past niet in een coherent Nederlands buitenlands beleid. Ontwikkelingssamenwerking steunt onderwijsprojecten in Indonesië, terwijl aan de andere kant grote bedragen worden verdiend met wapenverkoop aan Jakarta. Donoren zouden Indonesië kunnen vragen "om opheldering rondom dergelijke grote uitgaven die zeker niet zijn gericht op armoedebestrijding," zo stellen Neder-

landse maatschappelijke organisaties in een brief.³ Terwijl een groot deel van de bevolking honger lijdt, worden alleen de militairen beter van de wapendeals; van iedere order blijft een deel aan de strijkstok hangen. Dat is tenminste de gangbare praktijk in Indonesië.⁴

Militaire analisten vragen zich af waar het geld voor de wapenaankopen voor de nieuwe korvetten vandaan komt. De Asian Defence Review stelt bijvoorbeeld: "De Nederlandse regering zal een belangrijke rol moeten spelen bij het helpen of zelfs financieel ondersteunen van een levering van korvetten aan Indonesië door de Nederlandse scheepsbouw industrie."⁵ Dat is allerm minst uit de lucht gegrepen. Bij verschillende aankopen door Jakarta blijkt het financiële deel van de contracten stroef te verlopen.⁶

Het gaat bij de Indonesische aankoopwende overigens om veel meer dan korvetten alleen. De marine wil ook onderzeeërs kopen. Deze worden in Zuid-Korea gebouwd op basis van Duitse technologie en kosten per stuk ongeveer € 500 miljoen.⁷ Dit betekent dat een steeds groter deel van de overheidsbudgetten naar het leger gaat.⁸ Deze aankopen brengen geen veiligheid voor de tientallen miljoenen Indonesiërs die onder de armoedegrens leven.

Het is inmiddels duidelijk waar het geld voor de korvetten vandaan moet komen. Het geld komt uit Indonesië, maar de leningen van de ING-groep en de Rabobank. Deze banken nemen 95% van de financiering voor hun rekening. Ze worden daarbij gedekt door Atradius, de exportkredietverzekeraar voor de overheid.⁹ Uiteindelijk dekt de Nederlandse overheid daarmee het risico op wanbetaling.

Deze brochure geeft achtergronden bij de order. De levering is nog geen gelopen race. De regering beslist pas kort voor de overdracht van de korvetten definitief of de levering door kan gaan. Dat geeft tijd om het debat nog te beïnvloeden.

Martin Broek

Campagne tegen Wapenhandel, juli 2004

Het Indonesische leger heeft een geschiedenis van onderdrukking en geweld. De machtsovername in 1965 door generaal Soeharto is een van de bloedigste episodes in de recente geschiedenis. Milities en het leger vermoorden na de coup tussen de 500.000 en een miljoen van communistische sympathieën verdachte burgers. In de jaren zestig gaat de overdracht van Nederlands Nieuw-Guinea gepaard met veel geweld. Het conflict in West-Papoea, zoals de vroegere Nederlandse kolonie inmiddels heet, heeft volgens de Indonesische mensenrechtenorganisatie ELSAM in veertig jaar aan 100.000 mensen het leven gekost.¹⁰ In de jaren zeventig wordt Oost-Timor door Indonesië onder de voet gelopen en bezet. Bij de bezetting komt een derde van de bevolking om het leven door het militaire geweld en de misère als gevolg daarvan.

In 1998 komt er een eind aan het bewind van Soeharto. Hij wordt opgevolgd door zijn vertrouweling Habibie en Indonesië gaat een nieuwe fase in. Het leger wordt gereorganiseerd: de politie wordt bijvoorbeeld losgeweekt van het leger, de actieve deelname van militairen aan de politiek wordt teruggedrongen en het Indonesische leger (Tentara National Indonesia, TNI) zal voortaan ondergeschikt zijn aan de politiek en niet andersom.¹¹ De druk op het leger om te hervormen neemt echter snel in kracht af. Steun van het leger is een onmisbare voorwaarde voor een politieke positie in Indonesië en weinig politici zijn bereid de voorgestelde hervormingen daadwerkelijk uit te voeren. Al snel neemt het leger weer de leiding in het politieke proces.

Militairen herwinnen de macht

In 1999 wordt al duidelijk dat de militairen veel touwtjes weer in handen hebben. Ze zijn betrokken bij het opzetten van milities in Oost-Timor die zeer gewelddadig optreden rondom het referendum waarin de Oosttimorezen voor onafhankelijkheid stemmen.

De legertop heeft nu weer de vrije hand om haar eigen methoden te kiezen en wordt door de civiele politiek geen strobreed in de weg gelegd. Als het leger grootscheepse mensenrechtenschendingen begaat, worden militairen met een lage rang bestraft om als zondebok te dienen. De hogere echelons blijven buiten schot. Dit patroon herhaalt zich keer op keer. Amnesty International noemt deze straffeloosheid een van de grote men-

senrechtenproblemen in Indonesië.¹² De dictator is verdwenen maar zijn stoottroepen zijn in staat zichzelf te herorganiseren en de hervormingspolitiek te negeren. Met alle kwalijke gevolgen van dien.

Het Indonesische leger heeft al decennia lang posten tot op wijk- en dorpsniveau. Ook de voorgestelde hervorming van deze militaire structuur komt al snel tot stilstand. Zo behoudt het leger zijn belangrijkste machtsbasis en hierdoor heeft het grote invloed op sociaal-economische ontwikkelingen op alle niveaus. Dit leidt tot een politiek waar de militaire kracht ingezet wordt om politieke en sociale problemen op te lossen.

De dominante rol in de regio's heeft voor het leger nog een voordeel. Het overheidsbudget voor het leger voldoet voor nog geen derde van de kosten. De overige inkomsten van het leger komen uit andere bronnen: van regionale overheden, afpersing, het verhuren van het leger als privé-bewakingsdienst, illegale houtkap, handel in marihuana, etc. Doordat nauwelijks controle op het leger bestaat heeft het bij deze praktijken de vrije hand.

Het grondstofrijke West-Papoea en het olierijke Atjeh zijn voor het leger hoofdprijzen. Dat zijn de vestigingsplaatsen voor multinationals als ExxonMobile, Freeport-McMoRan Copper & Gold Inc. en British Petroleum. De speciale autonomiewetgeving voor Atjeh maakt dat het Atjehse bestuur over veel geld beschikt. Het is daarom kwetsbaar voor afpersing door de militairen.¹³

Conflicten in de regio's worden gebruikt om te pleiten voor het verder verstevigen van de rol van het leger in de betreffende gebieden. Hierdoor krijgt het leger nog meer greep op de sociaal politieke ontwikkelingen in die gebieden en nog betere toegang tot de financiële middelen van die regio's.

De aanslagen in New York en Washington in 2001 worden in Jakarta - net zoals in de rest van de wereld - gebruikt als legitimatie van repressieve maatregelen. Het is gemakkelijker om de rol van het leger buiten de aandacht van de internationale gemeenschap te houden. Die heeft na de gruwelijke aanslagen vooral aandacht voor de oorlog tegen het terrorisme. Dat niet het leger, maar de wetshandhavers terroristen moeten opsporen en berechten, is een gedachte die in dit klimaat op weinig steun kan rekenen, ook in Indonesië. Het leger gebruikt deze ruimte om zijn bevoegdheden uit te breiden.

De Indonesische politiek grijpt de oorlog in Irak, een paar jaar later, aan om zonder tegenstand van de Verenigde Staten het leger bij binnenlandse conflicten in te zetten, vooral in Atjeh. Washington legt andere prioriteiten dan aandacht voor de handel en wandel van het Indonesische leger. Bovendien bezetten de politieke partijen GOLKAR en de PDI-P van president Megawati -beide verklaard nationalistisch -, en personen uit het leger en de politie samen zestig procent van de parlementszetels. Enkele politici en generaals

hebben proberen wel de terugkeer naar een repressief leger te stoppen, maar de een na de ander moet dit opgeven.

Een andere duidelijk signaal van de groeiende rol van het leger zijn de presidentsverkiezingen van juli 2004.¹⁴ Er zijn vijf presidentskandidaten die met een *running-mate* de verkiezingen ingaan. In alle vijf de teams zitten nationalistische gepensioneerde generaals. In april 2004 kiest GOLKAR generaal b.d. Wiranto als presidentskandidaat. Een andere generaal, Susilo Bambang Yudhoyono (SBY) trekt op met een verklaard GOLKAR vertegenwoordiger. GOLKAR was de partij die onder Soeharto stevast de verkiezingen won en daarmee het regime democratische legitimatie verschafte; er werden immers wel verkiezingen gehouden, maar de winnaar stond bij voorbaat vast. GOLKAR is nu de partij voor Indonesiërs die terug willen naar 'de goede oude dagen' van rust en orde.¹⁵ Dat die in het verleden gepaard ging met onderdrukking en mensenrechtenschendingen lijkt niet de eerste zorg van de Indonesische kiezer. Tegen Wiranto loopt een arrestatiebevel vanwege misdaden tegen de mensheid, zoals moorden, het niet straffen en niet voorkomen van misdaden door zijn ondergeschikten.¹⁶ Indonesië weigert Wiranto en een aantal andere verdachten uit te leveren voor berechting op Oost-Timor. De kans bestaat dat hij het tot president schopt. SBY is de favoriet van het leger en hoewel hij lang tegenwicht biedt tegen de aanval op

Atjeh, laat hij zich aan de vooravond van de interventie in niets verhullende woorden uit over de bedoeling van de operatie: Het met wortel en tak uitroeien van de GAM.

Het vertragen en tegenwerken van de hervormingen in Indonesië werpt zijn vruchten af voor de machthebbers van weleer. De Indonesiërs zijn de ontstane wanorde beu en kiezen voor een krachtige politiek.

Recente conflicten

In Atjeh woedt momenteel een oorlog. In april 2004 schrijft de Indonesische mensenrechtenorganisatie TAPOL: "Vanwege de noodtoestand heeft het leger het gehele leven in het gebied onder controle. Het heeft zijn bijzondere bevoegdheden gebruikt om mensen te arresteren, op te sluiten en vele honderden mensen voor het gerecht te slepen. Het doel is om activisten te intimideren en een sfeer van angst te creëren."¹⁷ Het conflict heeft een lange geschiedenis. De afgelopen jaren is gezocht naar een oplossing.

In 2000 begint een vredesproces. Militairen zijn vanaf het begin tegenstanders van het spreken met de opstandelingen. Beide partijen, de Beweging Vrij Atjeh (GAM, Gerakan Aceh Merdeka) en nationalistische leger hebben zich ingegraven in hun stellingen. Voor Indonesië is de eenheidsstaat een absoluut gegeven; de GAM streeft naar onafhankelijkheid. Dit zijn onvereenigbare doelstellingen. Het mag een wonder heten dat deson-

danks een vredesproces op gang komt.

Op beide partijen is kritiek mogelijk. De GAM sluit bij het vredesproces de deelname van maatschappelijke organisaties aan de onderhandelingen uit en maakt zich schuldig aan mensenrechtenschendingen en afpersing. TNI begaat het overgrote deel van deze schendingen en afpersing van de burgers. Maar oproepen om internationale onderzoekers naar mensenrechtenschendingen in Atjeh toe te laten, worden door het leger tegen gehouden en niet door de GAM. De misdragingen van het TNI worden bovendien gesanctioneerd door een uitspraak van de hoogste generaal. Hij stelt dat de wet in Atjeh niet van toepassing is.¹⁸

Desondanks doet de GAM tijdens de laatste onderhandelingsronde in Tokio in mei 2003 water bij de wijn in de vorm van opmerkelijke concessies die de grootste opening bieden tot dan toe in het vredesproces. In een ontwerptekst voor de onderhandelingen stelt de GAM dat de organisatie bereid is de gewapende strijd op te geven - conform de tekst van een eerder verdrag - als Indonesië zich houdt aan de voorwaarden die in hetzelfde verdrag zijn opgetekend. De GAM eist van Indonesië als tegenprestatie dat die de troepensterkte terugbrengt naar een eerder in het vredesproces overeengekomen hoeveelheid. Bovendien is de GAM bereid pleidooien voor onafhankelijkheid te staken. Indonesië weigert deze opening en stelt de tot dan toe krachtigste en tevens onhaalbare eisen. De GAM moet het streven naar onafhankelijkheid volledig opgeven, ook de gewapende tak moet ontmanteld worden. Feitelijk wordt geëist dat de GAM zichzelf opheft, terwijl Indonesië geen enkele tegenprestatie wil leveren. Dit zijn geen vredesonderhandelingen, maar een dictaat. Het vredesproces is hiermee (voorlopig) teneinde.

Kort daarna volgt de grootste militaire interventie sinds die van Oost-Timor in 1975. De burgeroorlog in Atjeh is weer begonnen. De Europese Unie roept onmiddellijk op de dialoog te hervatten.¹⁹

Economische belangen spelen in Atjeh een belangrijke rol. Gerenommeerde Indonesië-deskundigen stellen dat: "de veiligheidstroepen een belang hebben bij het gaande houden van conflicten op een niveau dat bedrijven zich bedreigd voelen en bescherming nodig hebben."²⁰ De bekendste onderneming in Atjeh is ExxonMobile die olie wint voor de kust. De banden tussen ExxonMobile en het TNI worden overduidelijk als het bedrijf eind

maart 2003 in Atjeh faciliteiten beschikbaar stelt voor de jaarlijkse bijeenkomst van het opperbevel van het Indonesische leger. Deze bijeenkomst vindt voor het eerst buiten Java plaats. Ruim honderd hoge officieren nemen eraan deel. Hoewel het leger ontkent dat de situatie in Atjeh is bediscussieerd, reizen ze na de bijeenkomst wel rond in provincie om de bevolking rijp te maken voor een hernieuwd militair offensief.²¹

De strijd tegen de GAM heeft de afgelopen jaren tot duizenden doden geleid, voor een groot deel burgers. De militaire interventie zal niet tot een oplossing maar tot meer problemen leiden. Het hervatten van de onderhandelingen over een oplossing is daarom noodzakelijk. Druk van buitenaf is noodzakelijk, want het is duidelijk dat de militairen en nationalistische niet staan te dringen om hiermee te beginnen.

Duizenden kilometers naar het Oosten woedt een conflict in West-Papoea. Het huidige optreden van het Indonesische leger in West-Papoea roept herinneringen op aan tactieken die ook elders zijn gebruikt. Deze zijn erop gericht om conflicten aan te wakkeren om vervolgens het leger in te kunnen zetten om ze weer onder controle te brengen. Op deze manier kan het leger zijn onmisbaarheid aantonen.²² De opperbevelhebber van het leger, generaal Endriartono Sutarto ontkent dat de militairen achter de conflicten zitten. "Als we aan de macht willen blijven, dan hebben we dergelijke methoden niet nodig. We gebruiken dan gewoon onze wapens. We hebben genoeg wapens, ook al zijn ze verouderd." Dit is nauwelijks een geruststelling te noemen.

In juli 2003 zeggen vertegenwoordigers van het leger en de overheid dat West-Papoea het doelwit zal zijn van een grootschalige operatie na de oorlog in Atjeh.²³ Er is een groot aantal voorbeelden van optreden door het TNI, waaruit blijkt dat het zijn macht vergroot. De moord op Theys Eluay, een gerespecteerd en gematigd leider van de Papoea's, door speciale troepen van het Indonesische leger is er een van. Het opzetten van milities in West-Papoea, vergelijkbaar met de milities die in Oost-Timor gewelddadig optraden, een ander. West-Papoea staat onder druk van zowel de militairen als Indonesische nationalistische. De dialoog tussen Jakarta en de Papoea's wordt door president Megawati afgebroken. Megawati maakt zo een niet-gewelddadige oplossing van het conflict onmogelijk en wordt hierbij gestuurd door het leger. Het leger heeft dan ook grote belangen

bij de aanwezigheid in West-Papoea. De bergen van West Papoea zijn rijk aan koper en goud en er wordt olie en gas gewonnen.²⁴

Alle steun aan de militairen komt neer op politieke steun.²⁵ Assistentie aan het Indonesische leger

moet beoordeeld worden op grond van het feit of dit de invloed van het leger en haar dominante politieke functie vergroot. Een grote wapenleverantie is daarom niet alleen een bijdrage aan de gevechtskracht van het leger. Het vergroot ook de politieke status van de meest ondemocratische kracht in Indonesië.

Nederlandse vertaling van de brief van vice-admiraal Klaver

Aan zijne excellentie Admiraal B.K. Sondakh

Geachte admiraal,

Tijdens uw bezoek aan onze Koninklijke Marine op vrijdag 11 juli heeft u me verteld over het korvettenprogramma van de Indonesische marine. De marinewerf De Schelde heeft u voor dat programma een projectvoorstel voorgelegd dat ik u van harte kan aanbevelen.

In dit ontwerp van marinewerf De Schelde is de laatste *know-how* verwerkt op het gebied van ontwerp en camouflagetechnieken. Veel van deze ontwerpprincipes zijn reeds toegepast in onze nieuwste luchtverdedigings- en commandofregatten van de 'Zeven Provinciën'-klasse. Naderhand is deze kennis zelfs nog verder uitgewerkt.

Ik kan u met alle respect zeggen dat ik volledig achter dit schip sta. Ik kan het voorgelegde ontwerp voor het korvet en ook marinewerf De Schelde als bouwer en potentiële partner van uw marine aanbevelen. Als u besluit voor dit project in zee te gaan met marinewerf De Schelde, zal mijn marine u daarbij met groot enthousiasme steunen.

Geheel de uwe.

R.A.A. Klaver, Vice-Admiraal

Bedoeld voor kustwacht, geschikt voor onderdrukking

In mei 2003 begint de militaire operatie van het Indonesische leger in Atjeh. Het is een *joint operation*, dat is militair taalgebruik voor geïntegreerd optreden van de verschillende krijgsmachtonderdelen marine, lucht- en landmacht. De marine opereert op zee en ondersteunt acties op land, bijvoorbeeld door het verschepen van troepen en materieel. Deze transporten vinden vooral plaats met schepen uit de voormalige Oostduitse vloot die Indonesië begin jaren negentig heeft gekocht.²⁶ Tijdens een vooroverleg over de interventie zegt de opperbevelhebber van de Indonesische marine, admiraal Bernard Sondakh, tussen de 14 en 17 oorlogschepen voor de operatie toe.²⁷ De luchtmacht geeft gevechtssteun vanuit de lucht, voert bombardementen uit en neemt een deel van de troepentransporten voor zijn rekening. De landmacht en mariniers zijn betrokken bij de operaties op land.

Dit laatste deel van de gevechtsoperaties trekt doorgaans de meeste aandacht, omdat dit het meest zichtbare voorbeeld van inzet is.

Vanuit een militair strategisch perspectief moet je echter concluderen dat mariniers en landmacht niet zonder de steun van de twee andere krijgsmachtonderdelen kunnen. Troepen- en materieeltransporten zijn de basis van iedere grote militaire operatie en die gaan over zee of door de lucht.

In de eerste vier maanden van de gezamenlijke militaire interventie vallen elfhonderd slachtoffers.²⁸ De samenleving wordt ontwricht en Atjeh is afgesloten voor de pers. Zelfs de mensenrechtenorganisatie van de Indonesische overheid komt er niet meer in.

In Nederland wordt niettemin in alle stilte een grote wapenleverantie voorbereid: minimaal twee korvetten voor een bedrag tussen de half en één miljard euro. In dit hoofdstuk worden de argumenten van voorstanders van de levering weerproken. Het gaat daarbij om drie onderwerpen:

- de Indonesische marine als kustwacht
- de bewapening van de korvetten
- de mogelijke inzet van de korvetten

Daadwerkelijke inzet van Indonesische marineschepen met Nederlandse apparatuur komt aan de orde in twee korte artikelen: *'Het eiland Nasi'* en *'Spierballenvertoon bij Oost-Timor.'*

Indonesische marine als kustwacht

Het CDA, de VVD en het LPF zetten zich voor het contract in. Een belangrijk argument voor hen is dat de korvetten de Indonesische marine versterken, zodat deze kustwachttaken beter uit kan voeren. Deze taken bestaan uit het voorkomen van piraterij, smokkel, en andere illegale activiteiten zoals houtkap en verboden visserij. Het gaat hierbij om wezenlijke zaken, zoals de verdediging van de natuurlijke rijkdommen van Indonesië, veiligheid voor de scheepvaart en natuurbehoud.

Het is echter de vraag of de marine de aangewezen organisatie is voor het handhaven van de wet in de territoriale wateren.

Het opzetten van kustwacht onder civiel bestuur is wenselijk aangezien de Indonesische marine zelf een notoire smokkelaar is.

Het Indonesische leger moet zelf voorzien in een deel van zijn inkomsten. Daardoor is een zeer corrupte

krijgsmacht ontstaan, die zijn financiële middelen grotendeels uit een combinatie van legale en illegale praktijken haalt. De Australische krant de *Sidney Morning Herald* beweert dat hiermee jaarlijks 6,4 miljard Amerikaanse dollar verdiend wordt, terwijl het hele defensiebudget 3,2 miljard bedraagt.²⁹ Een mensenrechtenadvocaat stelt: "Juist de marine is betrokken bij het smokkelen van auto's, het vervoer van illegaal gekapt hout en het stelen van vis."³⁰

Ook als Indonesië optreedt tegen piraterij is het de vraag of de manier waarop dit gebeurt

wel gewenst is. In juni 2004 stelt admiraal Sondakh: “Elke keer als we piraten vinden die als eerste wapens gebruiken is er voor ons geen reden ze arresteren. Schiet ze gewoon ter plaatse dood.” Het is volgens Sondakh de meest praktische oplossing: “Als iemand vraagt of er een wettelijke basis voor mijn suggestie is, er is een goede reden, het gaat om defensieve doelstellingen.” Bovendien komen piraten er bij de rechter met een te lichte straf vanaf, aldus de admiraal.³¹

Voor de bestrijding van illegale activiteiten in Indonesische wateren volstaat bovendien een snel vaartuig uitgerust met 20mm geschut.³² Dergelijke schepen kosten een fractie van wat nu uitgegeven gaat worden aan de korvetten. Experts stellen dat kustwachtschepen dienen te beschikken over hoge snelheid (minimaal 30 knopen/ruim 55 km per uur) en voldoende wendbaar moeten zijn. Schepen met een waterverplaatsing boven de 500 ton zijn dus nauwelijks geschikt voor de kustwacht.³³ De korvetten die Nederland gaat leveren zijn ruim 1900 ton. Voor het inzetten van dergelijke grote schepen zijn er wel oplossingen, bijvoorbeeld door het meenemen van een helikopter, maar hierdoor gaan de kosten omhoog. Indonesië heeft dus voor een absurd dure oplossing gekozen voor haar ‘kustwachtschepen’, terwijl goedkopere alternatieven voorhanden zijn.

De bewapening van de korvetten

De korvetten die Indonesië wil kopen heten op de website van De Schelde *Ocean Combatant*.³⁴ Over de aard en mogelijke militaire inzet van de korvetten is in de Nederlandse politieke discussie veel gesproken. De Nederlandse regering legt daarbij de nadruk op de kustwachttaken van de korvetten. Dat het gaat om volwaardige oorlogsschepen wordt stelselmatig terzijde geschoven.

Daarnaast wordt het debat over de omvang en mogelijke inzet van de korvetten vertroebeld door ze te verwarren met korvetten die de Nederlandse marine wil kopen en die worden gebouwd vanuit dezelfde basisconstructie.³⁵ De Nederlandse marine heeft echter heel andere wensen en taken dan de Indonesische en op de basisconstructie komen waarschijnlijk andere wapensystemen. Het simpelweg vergelijken is dan ook niet mogelijk.

De Nederlandse versie

Clingendael doet in 2004 voor het Platform Marinbouw Cluster onderzoek naar de gewenste samenstelling van de oppervlaktevloot van de Ko-

ninklijke Marine. In deze studie wordt veel aandacht besteed aan de bewuste korvetten. Ze zijn in de Nederlandse context bedoeld voor humanitaire- en rechtshandavingstaken. De zware fregatten die de marine nu al heeft kunnen dit ook, maar zijn daarvoor eigenlijk veel te duur.

Clingendael gaat in op de uitrusting en mogelijkheden waaraan de korvetten moeten voldoen. Het gaat om schepen met een beperkte bemanning. De korvetten moeten over radar beschikken om te zien wat er op zee gebeurt (zeebeeldradar). In mindere mate moet ook kunnen worden ingeschat wat er in de lucht gebeurt (luchtbeeldradar). De communicatiesystemen moeten goed zijn voor verbindingen met de wal. Een klein kaliber kanon (12 – 40mm) volstaat om op te treden tegen dreiging. Een boordhelikopter en een kleine snelle boot zijn noodzakelijk om teams aan boord van verdachte schepen te zetten.

Het korvet moet daarom een flinke omvang hebben, want een helikopterdek neemt bijvoorbeeld veel ruimte in. Er moeten evacués en specialistische teams mee kunnen zoals *special forces*. Hiervoor is een hotelfunctie nodig. Daarbij komt nog de opslagcapaciteit voor humanitaire taken. Alles bij elkaar is het bij deze aanpak wenselijk dat het korvet fors is.

Het korvet hoeft niet te beschikken over geavanceerde sensor-, wapen- en commandosystemen (SEWACO) die normaliter een flink deel van de kosten van een marineschip uitmaken. Moderne oorlogsschepen zitten ook vol met snufjes om de zichtbaarheid te verminderen. Deze uitrusting is niet noodzakelijk voor schepen met kustwacht en humanitaire taken. Dit zal de kosten aanzienlijk verminderen, aldus Clingendael. Tevens wordt gesteld: “Gezien het takenpakket is er geen behoefte aan zwaardere wapens tegen lucht- en oppervlakte doelen. Onder water kan worden volstaan met een sonar voor detectie en vermijden van mijnen en er zijn geen torpedo’s nodig.”

De Indonesische versie

Vice-admiraal Klaver van de Nederlandse marine schrijft een brief aan zijn Indonesische collega om de korvetten aan te bevelen. De hoogste Nederlandse marineofficier stelt zich daarmee op als handelsreiziger in wapens. Dat dient het belang van de Nederlandse marine; de productie van de korvetten wordt door de export daadwerkelijk op poten gezet. Dat vergroot de kans dat aanschaf in Nederland doorgaat vergroot en bovendien wordt de productie goedkoper. In de brief meldt Klaver

dat de toegepaste camouflagetechnieken voor de Indonesische korvetten ook zijn verwerkt in de nieuwste Nederlandse fregatten.³⁶ Met andere woorden: het modernste van het modernste. Dat is volgens Clingendael dus nodeloos duur. Het militaire tijdschrift *Jane's International Defence Review* beschrijft welke wapens op de korvetten zullen worden geplaatst.³⁷ Het gaat om veel meer dan een klein kanon. Het korvet wordt uitgerust met een middelgroot kanon (76 mm), raketten tegen oppervlakte- en lucht-doelen, torpedo's en 20mm geschut (zie tabel 2). Dat is niet gering voor een korvet met kustwachttaken. Deze bewapening stelt ook nogal wat eisen aan de SEWACO, waardoor het korvet nog duurder wordt.

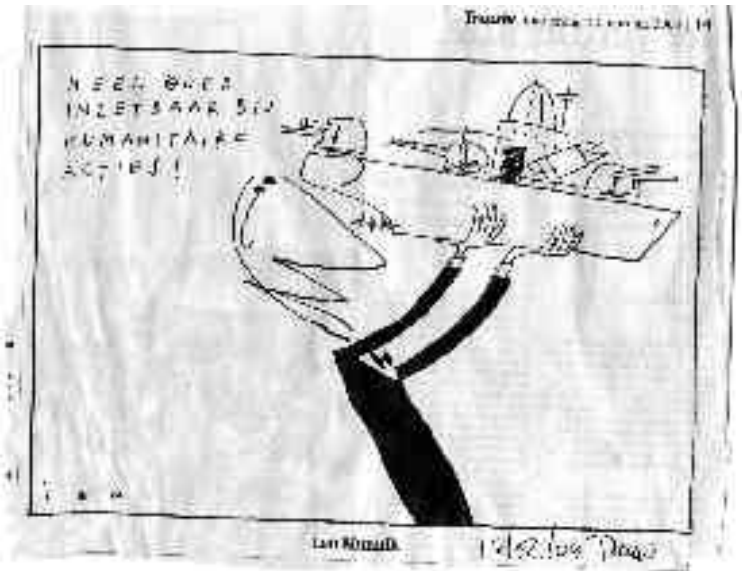
Het argument dat schepen uitgerust met lucht- en zeedoorladeraketen, torpedo's en 76mm geschut bedoeld zijn voor inzet tegen smokkelaars en terroristen is allerminst overtuigend. Het is verbazingwekkend hoe vaak dat toch is genoemd door de voorstanders van de levering.

Een voorbeeld ter illustratie: Piraten in de Indonesische kustwateren overvallen een schip. Ze doen dat vanaf kleine snelle schepen en zijn daarbij doorgaans bewapend met messen en heel soms met handvuurwapens.³⁸ Onderzeeërs worden daarbij niet gebruikt. Terroristen in Indonesië verplaatsen zich niet met straaljagers van eiland tot eiland, maar werken met eigen kleine schepen of gebruiken het openbaar vervoer. Voor optreden tegen terroristen zijn torpedo's niet nodig. Een schot met 76mm geschut, of een Exocet raket is als het schieten met een kanon op een mug. De korvetten zijn voor hun taken op alle gebieden veel te zwaar bewapend.³⁹

Mogelijke inzet van de korvetten

Over de mogelijke inzet van 'het kanon' op de korvetten is zowel in het parlement als in de pers veel gedebatteerd. De aan boord te plaatsen kanonnen zijn niet geschikt voor het afvuren van projectielen naar land, beweerden verschillende 'deskundigen' met grote stelligheid. Dit is echter onjuist, aangezien eerder lichter geschut (56 mm) van een groot patrouilleschip is gebruikt voor kustbeschietingen (zie de bijlagen over Oost-Timor en Nasi-eiland). Zwaarder geschut is hiervoor dus zeker geschikt.

Het beoogde 76 mm kanon is niet de eerste keuze van militairen het eerste voor kiezen bij

wal- of kustbombardementen, maar daarvoor zeker wel bruikbaar. Deze kanonnen zijn weliswaar niet bruikbaar tegen bewegende gepantserde doelen (tanks) en militaire versterkingen (bunkers).⁴⁰ Het gaat in Indonesië echter niet om een militaire tegenstander in gepantserde vestingen, maar om binnenlandse inzet tegen veel minder zwaar bewapende strijders.

Het Nederlandse marineschip de Philips van Almonde, uitgerust met hetzelfde type geschut, beoefende daarmee in 1998 walbombarde- menten in het Caraïbisch gebied met hetzelfde type geschut.⁴¹ De Nederlandse marine is momenteel op zoek naar een verbeterd kanon, maar destijds voldeed "de Oto Melara 76mm" kennelijk wel. Dat is ook niet zo gek. De eerste taak van de kanonnen is luchtafweer op korte afstand. De loop wordt daarbij naar boven gericht en 120 granaten per minuut (elk met een gewicht van 6 kg) kunnen een afstand van 12 km overbruggen. Een tweede taak van de kanonnen is het beschieten van oppervlakte-doelen. De loop wordt dan in min-of-meer horizontale stand gezet en de granaten vliegen zelfs nog 4 km verder. Er is niet veel verbeeldingskracht nodig om voor te stellen wat de effecten zijn van deze 6 kg zware granaten op een kampong, stadswijk of gebied waar wordt gevochten. Het Italiaanse Oto Melara, de vermoedelijke leverancier van de kanonnen voor de korvetten, verklaart: "Het kanon (...) geeft de beste resultaten bij inzet tegen vliegtuigen, raketten en oppervlakte-doelen, kortom het heeft unieke veelzijdige mogelijkheden."⁴² Dit betekent ook dat een vrij brede kuststrook kan worden bestookt. Ze zijn daardoor zeer geschikt voor binnenlands gebruik. Organisaties als de GAM zitten immers niet in gepantserde bunkers en bewegen zich ook niet voort

in tanks en pantservoertuigen.

Tenslotte zijn de scheepskanonnen niet zo precies en is de kans op burgerslachtoffers dan ook aanzienlijk.

Troepentransport

De korvetten kunnen gebruikt worden voor transport van personen. Geen duizenden manschappen maar wel kleinere eenheden die op een bepaalde plaats ingezet worden. De inzet voor troepen-transporttaken van geleverde wapens is van belang, omdat voormalig minister van Buitenlandse Zaken Jaap de Hoop Scheffer in 2003 een levering van luchtmachtgoederen aan Indonesië tegenhoudt op grond van het argument dat de te leveren goederen ingezet kunnen worden voor troepentransporten.

Korvetten zijn niet bedoeld voor troepen-transport, aldus de voorstanders van de levering. Een Indonesische parlementariër zegt dat uitgesloten kan worden dat de korvetten ingezet worden voor troepentransport: "Dat is hetzelfde als je computer, die is uitgerust met luxe softwareprogramma's, gebruiken als gewone typemachine."⁴³ Dat klinkt mooier dan het in werkelijkheid is. De KRI Hajar Dewantara, een fregat met dezelfde geavanceerde wapensystemen, zoals Exocet raketten, geleide torpedo's en Thales Nederland apparatuur, wordt gebruikt voor opleiding en is nadrukkelijk belast met troepentransport, zelfs in oorlogstijd.⁴⁴ De Hadjar Dewantara is vergelijkbaar met de korvetten die Nederland nu wil leveren.

Het Clingendael rapport noemt ook de basisvoorwaarden waaraan de korvetten moeten voldoen, en dat geldt zowel de Nederlandse als de Indonesische versie. Ze moeten een hotelfunctie hebben, en dat is een van de redenen voor hun forse omvang. Van deze slaappleaatsen kunnen helikopter-, douane-, boarding teams en *special forces* gebruikmaken. Bovendien kunnen tijdens humanitaire rampen mensen worden geëvacueerd. Dat betekent dat de korvetten wel degelijk gebruikt kunnen worden voor troepentransport: ze zijn er zelfs op gebouwd. Het gaat daarbij niet om mas-

saal transport, maar zo'n honderd soldaten moeten met de korvetten gemakkelijk te vervoeren zijn. Dat *special forces* meegenomen kunnen worden is ook nauwelijks een geruststelling. Juist deze troepen zijn verantwoordelijk voor een groot deel van de mensenrechtenschendingen in Indonesië.

Aan de horizon vaart vermoedelijk de Hadjar Dewantara

Ook voorbeelden uit het verleden maken duidelijk dat de schepen mogelijk ingezet zullen worden voor troepentransporten. Wanneer Indonesië in de jaren tachtig de fregatten van de Van Speyk-klasse van Nederland overneemt, zegt de commandant van de Oostelijke vloot, dat die fregatten prima geschikt zijn voor transporttaken.⁴⁵ Dat is nu eenmaal belangrijker in een archipel met 17.000 eilanden en een leger dat zich vooral richt op binnenlandse onderdrukking, dan de onderzeebootbestrijding en luchtverdedigingstaken waarvoor ze eigenlijk bedoeld zijn.⁴⁶

Het meest walgelijke voorbeeld van inzet bij andere dan bedoelde taken van marineschepen is dat Indonesië in 1998 - vlak na de val van Soeharto - marineschepen inzet om papoea's af te voeren naar zee. Aan boord wordt van mannen de penis afgesneden en van vrouwen de borsten. Veel vrouwen worden bovendien verkracht. Tenslotte worden ze geboeid in zee gegooid en sterven ze de verdrinkingsdood.⁴⁷

Het eiland Nasi

In het recente verleden zijn oorlogschepen gebruikt bij binnenlandse conflicten. Achtereenvolgens een kort hoofdstuk over optreden in Aceh en een voorbeeld van inzet van geschut bij een oefening voor de kust van Oost-Timor.

Enige tientallen kilometers uit de kust van Atjeh, bij Banda Atjeh ligt Nasi-eiland. Door de Atjehers ook wel grappend Ganja-eiland genoemd, omdat op het eiland marihuana wordt verbouwd. Op 21 mei 2003 opent het Indonesische leger de aanval op dit eiland. Kikvorsmannen ondersteund door een drietal schepen doen een aanval op het eiland.

De Australische krant de Sidney Morning Herald beschrijft de operatie als volgt: "In de eerste week van de oorlog bombardeerden en beschoten de marine en luchtmacht het eiland Nasi, waarna troepen binnenvallen en vier dorpen innemen die worden beschuldigd van steun aan de rebellen."⁴⁸ Bij deze bombardementen komen zowel burgers als GAM strijders om het leven. Een organisatie meldt bij NOVA zelfs dat ze een massagraf hebben gevonden.⁴⁹

De aanval wordt ook door de Nederlandse regering genoemd.⁵⁰ De Nederlandse regering citeert in antwoorden op Kamervragen de Indonesische marine: "De amfibische landing op Penasi op 21 en 22 mei 2003 is uitgevoerd door mariniers. De landing is voorafgegaan door maritieme verkenningen met onder andere kikvorsmannen. Bovendien werd de amfibische landing ondersteund door drie "oorlogschepen" [AANHALINGSTEKENS VAN DE NEDERLANDSE REGERING] de KRI Todak, KRI Leuser en KRI Lemadang. Deze drie schepen grendelden de wateren rond Penasi af. Toen de GAM het vuur opende op de naderende mariniers heeft de KRI Todak enige malen teruggeschoten richting kust". De Nederlandse regering lijkt de aanval op Nasi als zelfverdediging te beschouwen, terwijl de operatie door het TNI is gestart. Het is overigens wel de eerste keer dat de Nederlandse regering een optreden van de marine bij gevechtsoperaties erkent, weliswaar pas nadat hierover Kamervragen zijn gesteld.

Nadat de aanval is begonnen opende het GAM het vuur op de aanvallers. De doelstelling van de hele operatie in Atjeh - waar die op Nasi onderdeel van is - is volgens de bevelhebber van de strijdkrachten, Sutarto, om "de GAM strijdkrachten met wortel en tak uit te roeien." En: het leger "heeft de taak iedereen die tot het verzet behoort af te maken, te doden."⁵¹ Behalve de oorlogsretoriek van Sutarto heeft Indonesië ook het vredesproces in Tokio drie dagen daarvoor laten ontploffen (zie pagina 7). Dat de GAM-strijders niet gaan zitten wachten op vernietiging, maar zichzelf verdedigen ligt dan voor de hand.

De Indonesische marine zegt dat de Todak heeft teruggeschoten. Dit kan alleen betekenen dat het geschut van het schip is gebruikt. Dat blijkt ook uit andere berichten.⁵² De schepen van de Todak-klasse beschikken over 57 mm geschut van Bofors uit Zweden. Dit kanon schiet per minuut 220 2,4 kilogram zware granaten over een afstand van 14 kilometer. Dat betekent duizend kg granaten vol springstof in zeer korte tijd. Het is dan ook niet verwonderlijk dat mensenrechtengroeperingen en de Sidney Morning Herald over een bombardement spreken, waar de Nederlandse regering de nadruk legt op het beschermen van de Indonesische troepen. Mogelijk is ook ander geschut gebruikt; de Todak beschikt ook over 40mm en 20mm geschut.

Het hele optreden van de Todak is moeilijk anders uit te leggen dan deelname aan een offensieve operatie - die de Nederlandse regering ontkent - en daarbij zijn twee schepen met Nederlandse technologie betrokken. De Lemadang is een zusje van de Todak en beide hebben voor ongeveer € 10 miljoen aan Nederlandse wapensystemen aan boord, waaronder de vuurleiding die het geschut aanstuurt, zodat projectielen op hun doel terecht komen.

Een preciezer antwoord van de Nederlandse regering is wenselijk om te weten wat er werkelijk op Nasi is gebeurd. Hoeveel slachtoffers zijn er bij de beschietingen gevallen, welke wapens zijn ingezet, bijvoorbeeld. Die informatie is tot dusverre op geen enkele manier te achterhalen.

De operatie krijgt nog een staartje als de woordvoerder van het TNI enkele weken later meldt dat een deel van het eiland verbouwd wordt tot een gevangenenkamp, zoals vroeger Buru (Boeroe).⁵³ Buru is het eiland waar vrijwel de gehele onafhankelijkheidsbeweging tegen de Nederlanders is vastgezet en dwangarbeid moest verrichten. Later wordt de oppositie tegen Soeharto er opgesloten. Het is de Goelag van Indonesië.⁵⁴ Het voorstel laat zien hoe het leger denkt, maar is zo absurd - en gevoelig voor campagnes - dat het plan sneuvelt.

De militaire operatie maakt duidelijk dat er wel degelijk sprake is van deelname door marineschepen (met Nederlandse uitrusting) aan een offensieve militaire actie. Ook is duidelijk dat marineschepen gebruikt worden om operaties op land met geschut te ondersteunen. Het lijkt er echter niet op dat de Nederlandse regering deze conclusie deelt. Het optreden rond Nasi wordt als incident beschouwd, zonder gevolgen voor het verdere wapenexportbeleid.

Spierballenvertoon bij Oost-Timor

In december 2003 vraagt de Oosttimorese minister van Buitenlandse Zaken Horta de VN-macht in Oost-Timor te blijven tot na mei 2004 (de geplande vertrekdatum). Hij vraagt dit na een marineseoefening bij de kust van de Oosttimorese enclave op West-Timor.⁵⁵ In een rapport beschrijven de Verenigde Naties dat een marineschip projectielen afvuurt op het onbewoonde eiland Batek.

Oosttimorese getuigen zien op 14 december een oorlogsschip aan komen varen.⁵⁶ Het

schip vuurt met het kanon 13 granaten af. Verder wordt een helikopter ingezet en vliegt een F-16 over. Mensen uit de nabijgelegen dorpen vluchten de heuvels in. Het vertrouwelijke VN-rapport van december 2003 zegt dat 150 angstige mensen uit nabijgelegen dorpen het bombardement (*shelling*) bekeken. Volgens het Indonesische ministerie van Defensie is het schip de KRI Layang bij de oefening ingezet,⁵⁷ een zusje van de Todak en Lemadang (zie vorige pagina). De Layang is eveneens voor € 10 miljoen uitgerust met Nederlandse wapensystemen.

De oefening is volgens waarnemers een duidelijk Indonesisch signaal aan Oost-Timor dat Batek bij Indonesië behoort. Al sinds september 2000 wordt overleg gevoerd over de grenzen tussen Oost-Timor en Indonesië. Een militaire analist van de Verenigde Naties stelt: "Indonesië heeft nog geen enkele van haar toezeggingen uitgevoerd en zestig dagen voor de terugtrekking van de VN-troepen uit Oost-Timor toont het Indonesische leger zijn spierballen." In de Australische krant de Herald Sun wordt de vraag gesteld of de VN wel moet vertrekken.

Volgens diplomaten kunnen er verschillende redenen zijn voor het krachtsvertoon, maar Jakarta's wens niet nog meer gebied te verliezen is de meest waarschijnlijke. De Herald Sun noemt de oefening *gunboat* diplomatie. Ook hier zijn dus weer kustbeschietingen uitgevoerd met schepen uitgerust met Nederlandse wapentechnologie. Horta zegt dat zijn verzoek aan de VN te blijven niets met de oefening te maken heeft. Indonesië is een goede buur en er is geen vrees voor interventie. De meeste waarnemers leggen echter wel een verband. Het in de Verenigde Staten actieve Oost-Timor Netwerk (ETAN) veroordeelt de Indonesische politiek en de inzet van de F-16 en pleit voor een diplomatieke oplossing en de terugtrekking van de Indonesische troepen uit het grensgebied, zoals is overeengekomen tussen beide landen. President Xanana Gusmao weigert Nederlandse journalisten commentaar op de zaak als hij daar eind januari 2004 om gevraagd wordt. De verklaring ligt waarschijnlijk in het feit dat Oost-Timor in een onmogelijke positie verkeert. Het land is omringd door buurland Indonesië. Een land dat 25 jaar woest huis heeft gehouden. Het op de spits drijven van meningsverschillen is daarom niet verantwoord. De overleving van Oost-Timor is afhankelijk van steun van de Verenigde Staten en 'goede' relaties met Jakarta. Duidelijk is wel dat dit overleven moet gebeuren onder een continue dreiging.

Al eerder, in 2002, varen zes Indonesische marineschepen tijdens de viering van de Oost-Timorese onafhankelijkheidsdag naar de hoofdstad Dili. De schepen zijn aanwezig om de veiligheid garanderen van president Megawati te die de plechtigheden bezoekt, zo stellen Indonesische woordvoerders. De Oosttimorese regering protesteert tegen de aanwezigheid van de Indonesische schepen. De schepen zijn vervolgens teruggetrokken. Horta blijft diplomatiek: "We zijn niet kwaad, maar eerder verbaasd over dit pronken met marinematerieel."⁵⁸

In het grootste geheim

In januari 2003 komt via de Telegraaf naar buiten dat de ambassade in Jakarta voor een aantal Nederlandse defensiebedrijven lobbyt.⁵⁹ Het gaat om de RDM, Imtech, Thales Nederland en Damen, eigenaar van de grotendeels militaire Vlissingse scheepswerf De Schelde.⁶⁰ Alle genoemde bedrijven zijn werkzaam voor de marine.

De SP-kamerfractie doet navraag bij de regering en krijgt een nietszeggend antwoord. De regering stelt: "Het is een feit dat het Indonesische leger in het recente verleden een rol heeft gespeeld bij schendingen van mensenrechten in sommige delen van Indonesië. Dit geldt niet voor de Indonesische marine en luchtmacht. De situatie in Indonesië is niet van dien aard dat het land in het kader van het wapenexportbeleid moet worden gezien als een spanningsgebied." Bovendien vindt de regering dat Indonesië het recht heeft zijn kustwateren te verdedigen. Zo worden in ieder geval toekomstige leveringen aan de Indonesische marine uit de wind gehouden. Dit is het begin van een parlementair steekspel, waarbij het de inzet van de regering lijkt om zoveel mogelijk relevante informatie achter te houden. Ontluisterend voor een volwassen politiekbestel. Dit hoofdstuk beschrijft hoe de Nederlandse regering zich van den domme houdt.

'Is het niet beter om te zeggen'

Als duidelijk wordt dat Nederland zich aan het oriënteren is op intensievere samenwerking met de Indonesische krijgsmacht vraagt Kamerlid Van Bommel (SP) in mei 2003 naar de positie van de Indonesische marine binnen deze samenwerking. Op de vraag: "Hoe beoordeelt u de berichten dat de Indonesische marine wordt ingezet bij de dreigende inval van de Indonesische krijgsmacht in Atjeh?", schrijft een ambtenaar in een per ongeluk verstuurd conceptversie van de antwoorden: "Ik weet niet of dit zo is, maar misschien weet jij dit wel. Is het niet beter om te stellen het voortouw ligt bij de landmacht?"⁶¹ Dit is interne communicatie tussen ambtenaren en niet bedoeld om in de uiteindelijke tekst te staan. Het foutje geeft wel inzicht in hoe antwoorden op Kamervragen worden behandeld. Deze ambtenaar suggereert om een voor de regering politiek gunstig antwoord te geven. De minister antwoordt uiteindelijk dat "de Indonesische marine heeft geassisteerd bij de troe-

penopbouw in de provincie Atjeh. Daarnaast bewaakt de marine de twaalfmijlszone rond Atjeh die per 3 juni 2003 als verboden terrein geldt. De Indonesische landmacht is operationeel het meest betrokken bij het offensief." Dit antwoord brengt het contract rond de korvetten, dat dan al wordt voorbereid, niet in gevaar.

De Indonesische marine speelt echter een belangrijke rol bij de troepenopbouw en is bovendien betrokken bij gevechtsoperaties. De rol van de marine is groter dan de woorden 'assisteren' en 'bewaken' suggereren. De antwoorden op de kamervragen verdoezelen dit.

In mei 2003 duikt een foto op van een landing in Atjeh.⁶² Het is een voorbeeld van de inzet van de marine bij de gevechtsoperaties. Op de foto staan in gevechtstenue gestoken Indonesische militairen. Op de achtergrond vaart een groot oorlogsschip, de KRI Todak vol met Nederlandse wapentechnologie van Thales Nederland. Een contract voor de levering hiervan leidt in de jaren negentig tot veel protesten. Op zichzelf hoeft het geen verbazing te wekken dat de Indonesische marine schepen inzet met Nederlandse wapentechnologie. Een kwart van de Indonesische marineschepen vaart met Nederlandse wapensystemen en van de grotere oorlogsschepen meer dan de helft (zie tabel 1). De inzet van de Todak betekent wel dat de oppositie tegen de levering van wapentechnologie voor het schip achteraf gelijk krijgt. Die oppositie is in staat om de levering lange tijd te voorkomen. In 1994 tekende Thales Nederland (destijds Hollandse Signaal Apparaten) een contract voor de levering van wapentechnologie voor de Todak-klasse, ter waarde van € 36 miljoen. 'We moeten de Indonesische marine niet in staat stel-

len nog meer te doen wat niet mag,' zo protesteert toenmalig Minister van Ontwikkelingssamenwerking Pronk begin 1996 als reactie op het in het nieuws komen van de aanstaande levering. Uiteindelijk zou de transactie in 2000 toch nog afgerond worden basis van een zeer dubieuze wapenexportvergunning (zie kader: 'Levering voor de Todak-klasse,' p. 18).⁶³

De regering zegt als antwoord op Kamervragen dat het schip in de regio is om in- en ex-filtratie van rebellen te voorkomen. Met andere woorden: ze mogen Atjeh niet in en ook niet uit. Dat betekent een maritieme blokkade en dus een militaire operatie. De blokkade leidt bovendien tot conflicten met vissers.⁶⁴ De regering doet alsof dit alles de gewoonste zaak van de wereld is. Ook is het schip volgens de regering aanwezig om piraterij te bestrijden. Over het offensieve optreden van de marine geen woord. De regering zegt in dit antwoord wel: "Nieuwe vergunningaanvragen voor de uitvoer van militair materieel naar Indonesië worden zoals gebruikelijk zeer restrictief getoetst aan de wapenexportcriteria met inachtneming van het type goed, eindgebruiker en eindgebruik. De ontwikkelingen in Atjeh worden nadrukkelijk in de afweging betrokken." Ook PvdA-kamerlid Koenders stelt vragen over deze kwestie. De regering geeft de inzet van de Todak toe, maar zegt ook: "Over ander door Nederlandse bedrijven geleverd militair materieel rond het conflict in Atjeh is ons niets bekend." De militaire attaché op de ambassade in Jakarta is niet op de hoogte - want een volledig antwoord is moge-

lijk op grond van berichten in de pers - of de regering acht het verstandiger deze berichtgeving niet zelf te verspreiden.

In het grootste geheim wordt intussen de grootste Nederlandse wapenleverantie aan de Indonesische marine ooit voorbereid. In augustus 2003 doet De Schelde een proefaanvraag voor de levering van twee korvetten. Deze wordt gehonoreerd door de Nederlandse regering. Als de omstandigheden in de tussentijd niet veranderen kan De Schelde op een officiële exportvergunning rekenen. In september schrijft de Nederlandse vice-admiraal Klaver een brief aan zijn Indonesische collega Sondakh om de korvetten van De Schelde warm aan te bevelen. CDA-kamerlid Kortenhorst doet tijdens het Algemeen Overleg wapenexportbeleid op 20 november 2003 bijna openlijk een oproep aan de regering de transactie door te zetten: "De heer Kortenhorst acht het stimuleren van bouw en afzet van kleine, flexibele kustbewakingsschepen voor onder meer taken op het gebied van terrorismebestrijding een goede zaak. (...) Hij roept de regering op om in haar beleid een maximale ondersteuning te bieden, binnen de EU-kaders, aan de export van dergelijke patrouille- en kustbeschermingsschepen."⁶⁵ De lobby van de scheepsbouwindustrie werpt blijkbaar zijn vruchten af. Voormalig Minister van Buitenlandse Zaken, Jaap de Hoop Scheffer, gaat in op de kwestie Indonesië: "De ontwikkelingen in Atjeh of elders in de archipel worden bij de beoordeling betrokken en er wordt een per krijgsmachtonderdeel gedifferentieerd beleid toegepast. Er zijn de afgelo-

pen jaren geen exportvergunningen verleend ten behoeve van de Indonesische landmacht, vanwege het optreden van dit krijgsmachtonderdeel op onder andere Oost-Timor, de Molukken en recentelijk Atjeh. Ten aanzien van leveranties aan de Indonesische luchtmacht golden tot voor kort in beginsel geen beperkingen. De minister heeft echter onlangs een aantal vergunningaanvragen van een negatief advies voorzien in het licht van berichten dat transportvliegtuigen worden ingezet voor het vervoer van troepen naar Atjeh en dat helikopters er aanvallen zouden hebben uitgevoerd.⁶⁶ Dat Kamerleden de situatie in Indonesië op de voet volgen heeft resultaat. Naast de landmacht is nu ook de luchtmacht afgefallen als klant. De belangrijkste Indonesische afnemer van de Nederlandse defensie-industrie blijft echter buiten schot: "er zijn op dit moment geen restricties voor leveranties aan de Indonesische marine, omdat dit krijgsmachtdeel, voor zover bekend, niet direct is betrokken bij het conflict in Atjeh. (...) Desgevraagd verklaart de minister zich bereid tot een preventieve actualisering van de positie van de Indonesische marine. Hij zal de Kamer daarover informeren." De Indonesische, Australische en Duitse pers hebben al uitvoerig over de inzet van de marine gerapporteerd en dat moet de minister van Buitenlandse Zaken weten. Zo niet, dan is de positieve beoordeling van de proefaanvraag in augustus weinig waard, want niet gebaseerd op een gedegen analyse van de veiligheidssituatie op de uiteindelijke bestemming van de wapensystemen. Eind november lekt de brief van admiraal Klaver

aan Sondakh uit. NPS-actualiteitenrubriek NOVA wijdt een uitzending aan de op stapel staande levering. Wapendeskundige Colijn zegt: "Lever geen bijdrage aan het conflict [in Atjeh]."⁶⁷

In januari 2004 verstrekt de Nederlandse regering het beloofde overzicht - 'de preventieve actualisering' - van de rol van de marine. Er is niet of nauwelijks onderzoek voor gedaan. De rapportage over de rol van de marine beperkt zich tot de magere opmerking: "De betrokkenheid van de Indonesische marine bij het militaire optreden in Atjeh is tweeledig. Ten eerste is sprake van het vervoer van troepen en materieel. Ten tweede voert de marine patrouilles uit voor de kust van Atjeh," tegen smokkelaars en piraten. "Voor zover mij bekend is de marine niet direct betrokken bij offensieve militaire operaties in Atjeh. Wel is er sprake van inzet," aldus minister van Buitenlandse Zaken Bot.

De oppositie komt vervolgens zelf met een aantal voorbeelden van inzet door de Indonesische marine. De informatie wordt in de beoordeling van de situatie in Indonesië echter terzijde geschoven.

Helaas heeft een parlementaire meerderheid kennelijk geen boodschap aan morele bezwaren tegen wapenleveranties aan arme en instabiele landen. Niets staat een afronding van het contract vooralsnog in de weg.

Gedragscode Wapenuitvoer

De Nederlandse regering hanteert bij het wapen-exportbeleid een gedragscode van de Europese

Unie om de exporten te toetsen. De Nederlandse regering laat niet na de moreel hoogstaande uitvoering hiervan breed uit meten. Minister van Ontwikkelingssamenwerking Van Ardenne stelt in 2003 bijvoorbeeld: "Hoe kan het zijn dat je nog steeds wapens levert aan landen die in conflict zijn? Ook westerse landen doen daar aan mee. Nederland doet er echter niet aan mee, want Nederland heeft een prima wapenexportbeleid; ik kan daar mijn hand voor in vuur steken."⁶⁸

In de code wordt ondermeer gesteld dat lidstaten geen uitvoervergunning verlenen:

- "wanneer er een duidelijk risico bestaat dat de beoogde uitvoer gebruikt wordt voor binnenlandse onderdrukking"(crit. 2.a.);
- "waardoor gewapende conflicten worden uitgelokt of verlengd dan wel bestaande spanningen of conflicten in het land van eindbestemming verergerd."(crit. 3)

De kleine lettertjes van de gedragscode geven echter ruimte voor uitvluchten. Voordat sprake is van een 'duidelijk risico' moet aangetoond zijn dat soortgelijke wapens zijn ingezet bij ernstige mensenrechtenschendingen. Dat de Indonesische marine al jarenlang een volledig geïntegreerd onderdeel van de gevechtstroepen is, speelt geen rol in de overwegingen. Die ontsnappingsroute komt de regering niet slecht uit. Van de hoogstaande normen die Van Ardenne noemt, blijft bij deze en andere wapenexporten niet veel over.

Sinds het positieve advies op de proefaanvraag zijn er nieuwe feiten over de rol van de Indonesische marine bekend geworden. Deze neemt namelijk wel degelijk deel aan offensieve militaire operaties. De regering wist dit kennelijk niet in augustus 2003. Alleen al daarom zou deze levering heroverwogen moeten worden.

Het debat rond de order is door de verantwoordelijke ministers vooral gevoerd op

Het Nederlandse Indonesiëbeleid is erop gericht goede banden te onderhouden met Jakarta. Dat was onder Soeharto zo en dat is nog steeds het geval. Voor Defensie betekent de order dat De Schelde de korvetten daadwerkelijk gaat produceren. Nederlandse aanschaf komt daardoor dichterbij en bovendien worden de korvetten door de export per stuk goedkoper. Economische Zaken ziet de werkgelegenheid en de overlevingskansen van De Schelde vergroot. Daarom zal en moet de levering doorgaan. Om niet openlijk het wapenexportbeleid te schenden vlucht de regering in halve waarheden en het verdoezelen en verdraaien van feiten. De situatie in een land als Indonesië verdient in het wapenexportbeleid een zorgvuldiger behandeling dan hier vertoond.

Beïnvloeding

Er is nog tijd om de order te beïnvloeden. De overdracht van het eerste korvet zal plaatsvinden drie jaar nadat het contract getekend is. Het tweede vier maanden daarna. De Nederlandse regering heeft toegezegd de situatie in Atjeh te blijven volgen tot de verstrekking van een exportvergunning bij de overdracht van de schepen. Dat zal in januari 2007 of ten hoogste een jaar daarvoor plaatsvinden. De Tweede Kamer zal dan op de hoogte worden gesteld van de situatie in Indonesië.⁶⁹ De komende periode kan nog gebruikt worden om het beleid te beïnvloeden.

grond van militaire, buitenlands politieke en economische argumenten. En niet op grond van een moreel verantwoord wapenexportbeleid. De gedragscode rond wapenexporten is een tandeloze tijger als de regering deze order doorzet. Om dat te voorkomen zal pressie moeten komen vanuit de samenleving die er bij de politiek op aandringt geen korvetten te leveren aan Indonesië.

Wapenleveranties uit verleden en heden

Eerder door Nederland geleverd korvet

Nederlandse wapenleveranties aan Indonesië zijn niet nieuw.⁷⁰ Sinds de jaren zeventig gaat een gestage stroom Nederlandse wapentechnologie richting Jakarta. De invasie van Oost-Timor, de miljoenen politieke gevangenen en alle andere grove schendingen van de mensenrechten hebben spelen nooit een grote rol bij het al dan niet leveren van wapens. De oppositie tegen een eerder korvettencontract - nota bene vlak na de invasie van Oost-Timor in 1975 - is niet in staat om de regering tot andere gedachten te brengen.⁷¹

De leveringen zijn zo omvangrijk dat Nederland in de periode 1988-1992 na de Verenigde Staten de belangrijkste leverancier van wapens aan Jakarta is. Honderden pantservoertuigen, houwitseren en tanks vertrekken met bestemming Indonesië. De voertuigen worden nog steeds ingezet.⁷²

Van de pantservoertuigen die bij de invasie in Atjeh worden gebruikt komt een flink deel uit Nederland. Tussen 1976 en 1978 koopt Indonesië een onbe-

kend aantal AMX-PRI pantservoertuigen. In de periode 1979-1981 gaan 385 AMX-LT-105 kleine tanks (van de AMX-13 variant⁷³) naar Jakarta. In de periode 1981-1983 55 AMX-PRA pantservoertuigen en tussen 1983-1985 150 pantservoertuigen van hetzelfde type. Deze laatste voertuigen gaan de deur uit voor een paar miljoen gulden. Het Komitee Indonesië berekent destijds dat dit de schrootwaarde is. Nog steeds zijn deze voertuigen te zien op foto's van Indonesisch legeroptreden.

Dat het Indonesische marinematerieel grotendeels van Nederlandse herkomst is, is elders in deze brochure beschreven. Ook de luchtmacht krijgt onderdelen uit Nederland.⁷⁴

De militaire relaties tussen het TNI en de Nederlandse defensie-industrie staan al dertig jaar op hoog niveau. Ongeacht welke president. Ook onder een volgende president zal dat waarschijnlijk zo zijn. De wapenleveranties betekenen politieke steun aan de meest ondemocratische partij in Indonesië, het leger.

Leveringen voor de Todak-klasse

Vanaf het begin van de onderhandelingen in 1994 over de levering van Nederlandse wapentechnologie voor de schepen van de Todak-klasse wordt aangenomen dat de order niet op problemen zal stuiten. In militaire handboeken worden de nieuwe systemen al opgenomen, en de militaire pers beschrijft de levering als voldongen feit. Door tegenstand binnen de Nederlandse regering en vanuit maatschappelijke organisaties is de levering toch nog lang tegengehouden. In 1998 wordt een exportvergunning geweigerd, omdat de situatie in Indonesië niet stabiel is en omdat het land kampt met

een economische crisis. Zowel de Indonesische president Habibie als Thales Nederland (dan nog Hollandse Signaal Apparaten) oefenen sterke druk op de Nederlandse regering uit om toch een vergunning te verstrekken.

De exportvergunning voor de levering komt uiteindelijk in mei 1999. Volgens de Nederlandse regering zijn eerdere argumenten tegen de levering niet langer geldig. De situatie met betrekking tot Oost-Timor en de economische positie van Indonesië zijn beide verbeterd en dus krijgt de order het groene licht. Vijf maanden la-

ter blijkt dat de regering de situatie slecht heeft ingeschat. De Europese Unie stelt in september 1999 een wapenembargo tegen Indonesië in, juist vanwege het geweld op Oost-Timor.

Een deel van de wapentechnologie is in september 1999 al geleverd, vlak voordat het wapenembargo ingaat. De helft staat nog in de loods van HSA. Deze restanten worden onmiddellijk na afloop van het embargo in 2000 geleverd. In 2003 blijkt dat de schepen worden ingezet bij binnenlandse militaire operaties van het TNI.

Chronologie:

Mei 1994: Signaal is in de race voor levering van vuurleiding aan Indonesië.

November 1994: Indonesië tekent een voorlopig contract met HSA ter waarde van 45 miljoen Amerikaanse dollars voor de levering van: Vuurleidingssysteem Liod Mk 2; Lirod Mk 2; Variant dual frequentie band; Lucht en oppervlakte radar; Tacticos gevechtssysteem; training en opleiding. De systemen zijn bedoeld voor grote patrouilleschepen.

December 1995: HSA meldt aan radioprogramma ARGOS dat het contract bijna rond is.

6 januari 1996: Minister Pronk verklaart zich tegen het contract. Deze uitspraak leidt tot veel verontwaardiging in het parlement.

Januari 1996: Kamervragen van Sipkes (GroenLinks) over de order.

2 februari 1996: Van Mierlo spreekt uit geen bezwaar te zien tegen de leverantie, alleen als belangrijke veranderingen optreden kan de Nederlandse overheid de toezegging herroepen (*rebus sic statibus*).

April 1997: Bernard Rézat, uitvoerend vice-president van het Franse moederbedrijf van HSA, stelt dat HSA in Indonesië werkt aan het project. Mogelijk bij de overdracht van technologie aan het Indonesische technologie bedrijf PT LEN (deel van het contract).

April 1997: HSA meldt dat het een software opleidingscentrum in Indonesië op wil zetten.

Mei 1997: De Zweedse onderzoeker Westander (Swedish Peace and Arbitration Society) stelt dat de kannon-

nen voor de schepen geleverd zijn. Deze kannonnen moeten 'bestuurd' worden door de Signaal producten.

17 april 1998: HSA vraagt een exportvergunning aan.

December 1998: De exportvergunning wordt nog niet verleend op grond van twee argumenten: de aanschaf van dure wapensystemen door een land dat is getroffen door een economische crisis is niet opportuun en de levering zou een verkeerd signaal zijn aan de strijdkrachten in Indonesië

26 april 1999: De vergunning wordt alsnog gegeven op grond van de Indonesische ontwikkeling naar een democratische staat en de positieve ontwikkelingen m.b.t. Oost-Timor. Een exportkredietverzekering door de overheid ter waarde van ruim 55 miljoen euro is onderdeel van het contract.

16 september 1999: De Europese Unie stelt tot 17 januari 2000 een wapenembargo in tegen Indonesië. De overheid vraagt HSA de leveringen aan te houden tot na de afloop ervan.

September 1999 – januari 2000: Minister van Buitenlandse Zaken Van Aartsen verandert als een windvaan zijn mening over het wapenembargo naar Indonesië.

Begin september 1999: Van Aartsen krijgt de Tweede Kamer over zich heen omdat hij zich verzet tegen een wapenembargo naar Indonesië.

4 januari 2000: Van Aartsen overweegt nu het embargo te handhaven.

16 januari 2000: Van Aartsen "Ik maak me zorgen over de rol van het leger bij de onlusten in Indonesië." Als de EU het wapenembargo intrekt, mag HSA de wapens juridisch gezien leveren. De bewindsman heeft zijn collega Jorritsma (EZ) gevraagd te overleggen met het bedrijf. Dit ministerie laat eerder al weten voor de levering te zijn.

18 januari 2000: Na een gesprek met president Wahid is Van Aartsen weer voor het opheffen van het embargo.

24 januari 2000 (Europese Raad): Van Aartsen is wel voor verlenging, maar merkt op dat Wahid i.v.m. stabiliteit binnen Indonesië tegen opheffing is.

23 mei 2003: De Todak, tijdens inzet in Atjeh prijkt op de voorpagina van NRC-Handelsblad.

Tabel 1: Indonesische marineschepen met Nederlandse wapentechnologie

Type	Klasse en naam	nr.	Wapentechnologie Thales Nederland	Overig
Onderzeeërs	Cakra Klasse			
	1 Cakra	401	Vuurleidingssysteem:	Sinbad
	2 Naggala	402		Eind jaren negentig geïnstalleerd.
Fregatten	Ahmad Yani klasse			
	3 Ahmad Yani	351	Gevechtssysteem:	SEWACO V
	4 Slamet Riyadi	352	Vuurleidingssysteem:	LIOD
	5 Yos Sudarso	353	Radars:	LW03 en DA05
	6 Oswald Siahaan Abdul	354	Vuurleidingsradar:	Signaal M 45
	7 Halim Perdanakusuma	355	Sonar:	CWE 610
	8 Karel Satsuitubun	356		
	Kri Hadjar Dewantara klasse			
9 Kri Hadjar Dewantara	364	Gevechtssysteem: Vuurleidingsradar: Sonars:	SEWACO Ri WM28 PHS-32	Vergelijkbaar in grootte en bewapening met de nu te leveren korvetten. De Hadjar D. wordt vooral gebruikt voor troepen-transporttaken. Wapens en elektronica in Nederland geïnstalleerd.
	Fatahillah klasse			
	10 Fatahillah	361	Gevechtssysteem:	SEWACO-Ri
	11 Malahayati	362	Vuurleidingssysteem:	LIROD
	12 Nala	363	Radars: Vuurleidingsradar: Sonar:	DA05 WM28 PHS-32
				Bouwer schepen: Wilton Feijnoord Ontwerp: NEVESBU Voortstuwing: abcLIPS Nala is uitgerust met Wasp-helikopters (Geleverd door Nederland, begin jaren tachtig, drie worden nog gebruikt.) De schepen worden ook korvetten genoemd.
Snelle aanvalsschepen	Dagger klasse			
	13 Mandau	621	Vuurleidingsradar:	WM28
	14 Rencong	624		
	15 Badik	625		
	16 Keris	626		
	Singa klasse I			
	17 Singa	651	Vuurleidingssysteem:	WM22 72 Ri
	18 Ajak	653		WCS
			Vuurleidingsradar: Sonar:	WM22 PMS-32
	Singa klasse II			
	19 Pandrong	801	Vuurleidingssysteem:	WM22 73 Ri
	20 Sura	802	Radar:	Scout
Grote patrouilleschepen	Todak klasse			
	21 Todak	803	Gevechtssysteem:	TACTICOS
	22 Hui	804	Vuurleidingssysteem:	LIOD 73 Ri
	23 Layang	805	Radar:	Scout
	24 Lemadang	806	Vuurleidingsradar:	LIROD Mk 2
Mijnenjagers	Pulau Rengat klasse			
	25 Pulau Rengat	711	Gevechtssysteem:	SEWACO-Ri
	26 Pulau Rupal	712		Bouwer schepen: Van der Giessen - de Noord Voortstuwing: abcLIPS

Samengesteld door Campagne tegen Wapenhandel, grotendeels op basis van Jane's Fighting Ships 2003-04, pp. 323-336.

Tabel 2: Wapensystemen op de Sigma-korvetten voor Indonesië

Naam en type	Bedrijf	Gebruik
Tacticos Commando Systeem	Thales Nederland	www.thales-nederland.nl/thales-bgnav/activities/combatsys/tacticos/tacticos.htm
Link Y tactical datalink	Thales Nederland	www.thales-naval.com/activities/combatsys/other-activities/body-link.htm
MW08 surveillance radar	Thales Nederland	De radar biedt extra vuurleidingcapaciteit voor het scheepskanon tegen oppervlaktedoelen. www.thales-naval.com/naval/activities/radar-sys/surveillance/products/body-mw08.htm
LIROD Mk 2 fire-control Director	Thales Nederland	De kleinste, smart gun-control radar en optronische vuurleiding. www.thales-naval.com/naval/activities/radar-sys/weapon-control/products/body-lirod-mk2.htm
Sonar systeem	Thales Underwater systems	
Interne/externe communicatie systeem	Thales Communications	
Wapens:*		
2 triple torpedo afvuurbuizen	-	
2 Tetral quadruple Mistral raketten tegen luchtdoelen	MBDA**	
4 MM 40 Block 2 Exocet raketten tegen oppervlaktedoelen	MBDA	
76 mm kanon	Oto Melara, Italië	Het kanon kan vanwege zijn grootte en gewicht op iedere scheepsklasse worden geïnstalleerd. Het is goed bruikbaar voor inzet tegen vliegtuigen, vijandelijke raketten en oppervlakte doelen. www.otobreda.it/products/products.asp?id=prod_naval_medium
2 15A of 15B 20 mm geschut	GIAT, France	Het zijn ideale wapens voor onderscheppingacties en zelfverdediging, vooral voor kleine schepen. Ze zijn zeer eenvoudig en gemakkelijk te bedienen. www.giat-industries.fr/asp/us/pdf/us_ftech_15a15b.pdf

* Gemaakt op basis van een tekening van De Schelde

** MBDA is een joint venture van het Britse BAES 37,5%, EADS 37,5% en het Italiaanse Finmeccanica, 25%.

Bron: International Defence Review April, 2004, p 45.

Tabel 3 : Belangrijkste 20 afnemers Nederlandse wapens, 1997-2003 in miljoenen euro

Land	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003 (jan-jun)	Totaal
Verenigde Staten	102,42	82,45	54,14	94,75	166,13	132,58	170,98	803,45
Duitsland	74,15	56,54	80,86	82,50	49,55	75,35	13,78	432,73
VAE	368,88	7,26	0,23	0,82	1,41	3,39	0,08	382,07
Griekenland	41,70	4,86	8,35	12,39	162,45	46,78	44,49	321,02
Turkije	79,87	61,17	17,43	4,58	6,67	21,83	68,50	260,05
Korea (Zuid)	78,64	4,27	2,86	66,66	34,35	7,96	37,37	232,11
Oostenrijk	203,20	2,04	1,23	1,77	0,18	1,03	3,15	212,60
Diverse NAVO-landen	15,84	17,74	55,27	30,95	9,16	19,12	0,43	148,51
Verenigd Koninkrijk	13,70	17,20	33,67	34,40	22,24	10,69	15,84	147,74
Taiwan	5,13	10,53	8,53	5,67	30,13	38,37		98,36
Polen	2,41	0,95	1,04	0,77	0,77		81,03	86,97
Noorwegen	6,17	2,18	1,04	1,18	71,33	1,05	0,01	82,96
Frankrijk	13,25	12,71	5,13	6,85	6,12	21,89	4,75	70,70
Chili	0,09	56,27	1,68	0,18	10,80	0,51	0,02	69,55
Canada	11,44	2,36	17,02	3,13	19,97	14,03	0,37	68,32
Zwitserland	10,89	10,85	4,99	12,75	8,44	5,61	1,16	54,69
Indonesië	3,45	4,36	36,98	2,77	0,32	0,96	5,02	53,86
Denemarken	7,99	15,02	11,75	1,18	5,99	0,84	0,34	43,11
Israël	0,59	33,72	0,27	0,14	4,31		0,01	39,04
Saoedi-Arabië		2,18				20,98	0,78	23,94
Totaal	1.039,81	404,66	342,47	363,44	610,32	422,97	448,11	3.631,78

Bron: Openbaarjaarrapport Nederlandse wapenexportbeleid 1998-2002, Economische Zaken.

Tabel 4: Nederlandse wapenexportvergunningen voor Indonesië (1991-2000) in euro

Jaar	Omschrijving	Waarde Vergunning*	Waarde Realisatie*
1991	Clips voor patronen 5.56mm en invoerstukken voor patronen 5.56mm.	560.374	373.470
	Militaire uitrustingstukken, materialen en bibliotheek programma's (ML 17).	725.195	725.195
	Houwtser M1 105/33	226.890	226.890
	Patronen 105 mm	10.891	10.891
	Patronen 105 mm	25.412	-
1992	Oefenpatronen 20 mm	262.397	262.330
	Delen vuurleidingssysteem	289.609	296.028
	Delen voor vuurleidingapparatuur	11.345	11.345
	Delen van vuurleidingssysteem	558.041	557.200
	Delen van vuurleidingssysteem	2.570.502	2.570.502
	Delen van vuurleidingssysteem	5.853	5.854
	Delen van vuurleidingssysteem	4.538	4.538
1993	Startmotoren F-5 straaljagers	52.112	51.883
	Delen van straalmotoren	1.919	1.919
	Transducer voor sonarsysteem bestemd voor oorlogsschepen	576	576
1994	Apparatuur voor het testen van printplaten voor het vuurleidingssysteem	19.354	19.354
	Delen van radarvuurleidingssysteem	6.807	6.807
	Delen voor vuurleidingssystemen	11.6912	38.971
	Delen van vuurleidingssysteem	13.539	7.224
	Delen van vuurleidingssysteem	14.789	14.789
	Delen van onderwater sonar vuurleidingssystemen	692.308	510.402
	Delen van rondzoekradar	72.605	38.971
	Radarvuurleidingssystemen, alsmede delen, testapparatuur en logistieke ondersteuning daarvoor	6.183.300	5.712.205
	Onderdelen voor ondersteuning aan de grond van militaire vliegtuigen	452.670	22.556
	Delen van radarvuurleidingssysteem	537.068	442.744
1995	Delen van rondzoekradarsysteem		
1995 vervolg		23.914	19.131
	Delen van radar vuurleidingssystemen	907.560	107.629

	Delen van radarsysteem, DA05	17.263	17.263
	Patronen 20mmx139	35.7153	357.153
	Patronen 20mmx139	163.709	158.115
	53 st. valhelmen en 81 st. (rem)parachutes voor militair gebruik	583.831	583.831
	Simulators voor het testen van sonar onderwatervuurleidingssysteem	4.538	4.538
	Delen van gasturbinegeneratoren voor oorlogsschepen.	302.889	302.889
1996	Telescopen werkend met infrarood een eerste generatie beeldversterkerbuis	461	461
	Delen van militaire vliegtuigen, type T-34C	76.909	56.263
	Radionavigatietoestellen voor militaire vliegtuigen	5.566	5.566
	Radionavigatietoestellen voor militaire vliegtuigen	5.866	5.866
	Delen van F-5 vliegtuigen (radarcomputer, radarset controlemechanisme, oscillator slageenheid, elektronische servoversterker en 3 vluchtinformatiecomputers).	74.601	47.788
	Laptop type SPC 486 voor militaire doeleinden	15.882	0
	Deel van onderwater (sonar) vuurleidingssysteem	32.448	32.448
	Overlevingskleding, reddingsvlotten, vlieghelmen, ademhalingsmaskers, vizieren, lichtbakens, koolzuur- en zuurstofcilinders en anti-'G'-kleding	504.109	504.109
	Valschermen voor redding van bemanning van militaire vliegtuigen	270.556	270.556
1997	Radarsysteem, type Scout, met toebehoren.	385.713	385.713
	Radionavigatietoestellen voor militaire vliegtuigen	71.985	71.985
	Delen van radarvuurleidingssystemen	1.815.121	97.256
	Delen van radarvuurleidingssystemen	241.682	241.681
	PCB DA Converter voor sonar onderwatervuurleidingssysteem, type SINBAD	3.517	3.517
	Patronen 20mmx139, type APDS-T	160.035	160.035
	Delen van sonar onderwatervuurleidingssysteem	8.522	8.522
	Delen van radar vuurleidingssystemen	1.208.179	840.745
1998	Delen van performance upgrade handling systemen type DAISY en delen van technische modificatie voor radar (vuurleiding)systemen type DA05 en onderdelen	4.344.923	4.344.923
1999	Radaruurleidingssystemen delen, documentatie, testapparatuur en gereedschap	36.756.198	35.475.365
	Delen van radarvuurleidingssystemen type [gewit] en rondzoekradarsysteem	183.230	137.852
	Delen van onderwatervuurleidingssysteem	40.023	40.023
	Deel van onderwatervuurleidingssysteem, type SINBAD	34.034	34.034
2000	Delen, test- en meetapparatuur van radarvuurleidingssystemen	453.780	
	Delen van radarsystemen	15.882	15.882
	Ramen voor militaire trainingsvliegtuigen	9.122	
	Delen van radarsystemen	1.815.121	166.311
	Delen, meet- en testapparatuur, voor radar vuurleidingssysteem SEWACO	453.780	62.735
	Delen en gereedschappen voor F-16 gevechtsvliegtuigen	4.537.802	520.019
	Radaruurleidingssystemen, type LIOD met bijbehorende logistiek.	2.789.841	2.123.691
	Delen toebehoren voor F-16 gevechtsvliegtuigen	11.266	0
	Delen en toebehoren voor militaire lesvliegtuigen	10.673	0
	Motormodule zijnde deel van F-16 gevechtsvliegtuig	238.407	238.407
	Delen en toebehoren F-16 gevechtsvliegtuigen	10.114	10.114
	Delen van radarvuurleidingssysteem	1.648.810	310.840
	Delen, meet- en testapparatuur, voor radar vuurleidingssysteem [gewit: SEWACO]	391.068	4.651
	Radaruurleiding SEWACO, delen, documentatie, testapparatuur en gereedschap	1.280.860	205.109
	Delen en toebehoren voor militaire lesvliegtuigen	214.566	0

* Waarde realisaties geeft aan voor welke waarde uiteindelijk is geëxporteerd. Niet altijd wordt de hele vergunningswaarde gerealiseerd.

Bron: Informatie gekregen via Wet Openbaarheid van Bestuur (WOB), november 2001.

Tabel 5: Wapenexportvergunningen aan Indonesië 2000 en 2001 in euro

Jaar	Omschrijving	Waarde vergunning
2000	Radaruurleidingssysteem met bijbehorende logistiek	2.789.841
	Radaruurleidingssystemen alsmede delen, documentatie testapparatuur en gereedschap daarvoor	1.280.860
2001	Radaruurleidingssystemen alsmede delen documentatie testapparatuur en gereedschap daarvoor,	1.075.751
	Radaruurleidingssysteem met bijbehorende logistiek	654.805
	Delen van radarvuurleidingssystemen	185.542
	Delen van radarvuurleidingssystemen	185.542
	Delen radarvuurleidingssystemen	131.639

Bron: Overzicht verstrekte vergunningen in het jaar 2000 en 2001, Economische Zaken

Tabel 6: Exportkredietverzekeringen voor leveringen aan Indonesië, 2003-2004 in euro

Datum	Debiteur	Exporteur/ Investerder	Garant/ Financiën	Financier	Transactie	Maximale schade- vergoeding
07/03/03	Min. van Defensie	Thales NI.	Min van Financiën	ING Bank	Levering van materiaal voor marineschip (korvet)	3.556.800
11/03/03	Min. van Defensie	Fokker Services	Min van Financiën	Fortis Bank	Levering onderdelen en onderhoud 2 Fokker passagiersvliegtuigen [troepen transport]	6.058.480

Bron: <http://atradius.com/nl/dutchstatebusiness/overheid/afgegevenpolissen/>

- 1 In deze periode wordt gemiddeld per jaar voor € 570 miljoen aan wapens uitgevoerd, zie tabel: www.antenna.nl/amokmar/wapenexportvergunningen.html
- 2 World Development Indicators, Tabellen 4.16 en 1.2, Wereld Bank, 2003 en Wereld Bank: Indonesia Social Indicators. <http://siteresources.worldbank.org/INTINDONESIA/Resources/Country-Data/SocialIndicators.pdf>
- 3 Brief aan Minister Bot, betreffende 'wapenexportvergunning korvetten Indonesië,' 18/12/03. De brief is ondertekend door onder meer ICCO, NOVIB, Plan Nederland, Humanistisch Overleg Mensenrechten (HOM) en CMC.
- 4 Zie bijvoorbeeld de gang van zaken rond de onderhandelingen over een leverantie van onderzeeërs aan Indonesië in 1996. Deze order liep stuk op de hoogte van het gevraagde smeergeld. Zie: Broek/Slijper, 'Explosieve Materie,' (Breda: Papieren Tijger, 2003), p. 41-42 en Munir, 'Corruption threatens Indonesia's defense system,' Indonesian Human Rights Monitor, Jakarta, op de wapenhandel email-conferentie van David Isenberg, 1 maart 2004.
- 5 David Saw, 'IMDEX/UDT Asia – still the regional naval exhibition,' dec/jan, 2003-04.
- 6 Zie bijvoorbeeld de berichten rond de aanschaf van gevechtsvliegtuigen en helikopters, o.a. 'Sukhoi Deal Could Sink Megawati,' Moscow Times, 26 juni, 2003.
- 7 'Indonesia to buy subs from South Korea,' Jakarta Post, 25 mei 2004.
- 8 Zie bijvoorbeeld een overzicht van de wereldbank: Increasing share of national defense and security (as a share of routine / development expenditures on a budget basis), waaruit blijkt dat de bijdrage aan het leger en veiligheid meer dan verdubbeld is: [http://inweb18.worldbank.org/eap/eap.nsf/Attachments/Regional+update+October+2003/\\$File/indonesia.pdf](http://inweb18.worldbank.org/eap/eap.nsf/Attachments/Regional+update+October+2003/$File/indonesia.pdf)
- 9 Brief Rabobank aan Campagne tegen Wapenhandel 27 mei 2004.
- 10 Testimony of John Rumbiak, ELSAM Papoea: Developments Affecting Conflict Resolution, Hearing on Human Rights in Indonesia, Human Rights Group European Parliament, 1 oktober 2003.
- 11 Bureau of East Asian and Pacific Affairs, mei 2004, zie www.state.gov/r/pa/ei/bgn/2748.htm
- 12 Zie voor een overzicht van mensenrechtenschendingen bijvoorbeeld: jaarboek Amnesty International 2003, www.amnesty.nl/landeninfo/llp_indo.shtml
- 13 Zie bijvoorbeeld: 'Field Report: INDONESIA,' van de US-Agency for International Development, Bureau for Democracy, Conflict and Humanitarian Assistance Office of Transition Initiatives, September 2002 waar generaal Sutarto toegeeft dat afpersing een belangrijke inkomstenbron vormt.
- 14 De presidentsverkiezingen vinden plaats na het schrijven van deze brochure.
- 15 Frans Sudiarsis, 'GOLKAR on the road to regaining power,' The Jakarta Post, 9 januari 2004.
- 16 Zie www.etan.org/et2004/january/25-31/28deputy.htm met de volledige tekst van de aanklacht.
- 17 'Unlawful trials and prisoner abuse in Aceh,' Tapol Bulletin 175, maart/april 2004.
- 18 Edward Aspinall and Harold Crouch, 'The Aceh Peace Process; Why it failed,' East-West Center Washington, 2003.
- 19 General affairs and external relations, * 2508th Council of the European Union meeting, 19 mei 2003.
- 20 Zie Aspinall and Crouch.
- 21 Idem.
- 22 Brief van TAPOL aan het Britse ministerie van Buitenlandse Zaken, 8 september 2003.
- 23 Nethy Dharma Somba, 'Army's elite soldiers pulled out of Papua,' The Jakarta Post, 3 juli 2003.
- 24 De voorbeelden komen uit Testimony of John Rumbiak, ELSHAM Papoea: Developments Affecting Conflict Resolution, Hearing on Human Rights in Indonesia, Human Rights Group European Parliament, 1 oktober 2003.
- 25 Zie Munir, 'The stagnation of reforms in the Indonesian armed forces,' notitie geschreven voor INFID, juni 2002.
- 26 Overigens is op televisiebeelden uit Indonesië te zien dat een schip met Nederlandse vuurleidingapparatuur meevaart met de schepen die het materieel transporteren. Deze beelden worden uitgezonden door de ARD (Monitor), 19 juni 2003.
- 27 Jakarta Post, 23 april 2003.
- 28 <http://news.bbc.co.uk/1/hi/world/asia-pacific/1483671.stm>
- 29 **Hamish McDonald and Matthew Moore**, 'Partners in crime,' Sidney Morning Herald, 2 november 2002.
- 30 Johnson Panjaitan in Wilma van der Maten, 'Indonesische marine kan modern materieel goed gebruiken,' Trouw, 11 februari 2004. In mei 2004 komt bijvoorbeeld in het nieuws dat de Indonesische marine een koopvaardijship heeft aangehouden, de opvarenden zijn gegijzeld en tegen betaling weer vrijgelaten. Kamervragen Van Velzen en Van Bommel 14 mei 2004, (beide SP), Tweede Kamer 2003-2004, 203414330.
- 31 Yandhrie Arvian, 'TNI Navy Chief Orders Pirates to Be Shot on Sight,' 18 juni 2004 TEMPO Interactive.
- 32 Nederland heeft op de Nederlandse Antillen ook kustwachtschepen (Panter (P 811) en Jaguar (P 810), deze zijn uitgerust met 12.7 mm geschut, voor taken in bepaald een risicogebied (de cocaïnesmokkel). Ook de grootste oceaan Coast Guard Cutters van de Verenigde Staten zijn

lichter uitgerust dan de Indonesische schepen.

33 Patrol Boats Fighting Against Pirates and Maritime Terrorism, *Asian Defence Journal*, april 2004, pp. 76-78.

34 www.antenna.nl/amokmar/images/sigma6s.jpg.

35 Nederland Maritiem, 'Economische effecten en innovatieve impulsen bij de ontwikkeling en bouw van korvetten in Nederland,' maart 2004.

36 Zie brief vice-admiraal Klaver aan de Indonesische admiraal Sondakh op www.novatv.nl/

37 Het gaat om een analyse op basis van reclamemateriaal van De Schelde. Zie www.antenna.nl/amokmar/folderSigmaklasse.html/ voor reclamemateriaal en Joris Janssen Lok, 'Sharper systems for smaller ships,' *International Defence Review* April, 2004, page 45.

38 Zie: www.iccwbo.org/ccs/imb_piracy/weekly_piracy_report.asp en www.imo.org/home.asp

39 Indonesië kiest echter voor een dergelijke zware aanpak. Onlangs stelde de opperbevelhebber van de Indonesische marine dat er 12 onderzeeërs nodig zijn om illegale visserij te voorkomen. *Jakarta Post* 25 mei 2004. Het kan nauwelijks absurder.

40 www.globalsecurity.org/military/library/report/1993/MCT.htm

41 Jaarboek Koninklijke Marine 1998, pp. 261 en 282-3.

42 www.otobreda.it/products/products.asp?id=prod_naval_medium

43 Trouw, 11 februari 2004, zie noot 30.

44 Jane's Fighting Ships 2003-2004, p. 324.

45 M.K. Gorter, 'Fregat van Speyk memperkuat TNI AL,' *Alle Hens* augustus/september 1986.

46 Overigens wijst de SP in kamervragen ook nog op het feit dat drie marineschepen 500 gezinnen van een eiland nabij Atjeh halen. Dit zijn geen troepen, maar in dit verband maakt het niet uit of het om mensen gaat die gedwongen worden verplaatst, of om mensen in uniform.

47 Dit wordt gerapporteerd in VPRO's Argos van 06/02/04. Vermoedelijk is het schip de Teluk Cirebon hierbij betrokken, een schip dat door Duitsland is geleverd in 1993/4.

48 Matthew Moore, 'Army plans island prison for Aceh rebels,' *Sidney Morning Herald*, 10 juni 2003.

49 NOVA, 29 november 2003. Andere organisaties uit Atjeh stellen dat dit massagraf onmogelijk te bewijzen is, omdat geen onderzoek gedaan kan worden en het eiland volledig is afgesloten zelfs voor KOMNASHAM, de officiële mensenrechten organisatie in Indonesië.

50 Dat kan ook moeilijk anders: de Indonesische ambassade in Canberra (Australië) zette het bericht op haar website: "When approaching the island, the Indonesian soldiers were fired at by the GAM rebels, but after the warship KRI Todak fires some salvos toward the island, the rebels fled into the forests, paving the way for the Indonesian troopers to land on the island and started the hunt (persbureau Antara 23 mei 2003).

51 Kompas, 20 mei 2003, geciteerd in Aspinall 2003, p. 1.

52 Zie bijvoorbeeld Antara 23 mei 2003, zie noot 51.

53 *Sidney Morning Herald*, 10 juni 2003, zie noot 49.

54 Zie bijvoorbeeld Pramoedya Ananta Toer, 'In de fuik,' (De Geus: 1994, Breda). Oorspronkelijke uitgave 'Meraka jang dilumpuhkan,' *Djakarta* 1951. Toer heeft onder beide regimes op Buru vastgezet. De Novib vergelijkt een soortgelijk kamp met Guantanamo Bay.

55 Later doet hij opnieuw een beroep op de VN de vredesmacht te laten blijven, *Defensiekrant* 04/03/04, p. 10.

56 Mark Dodd and Ian McPhedran, 'Indonesia flexes muscles; Indonesian warship blasts island,' *Herald Sun* 12/01/04.

57 Poernomo G. Ridho, 'Foreign Affairs Ministry: Batek Island Not Under Dispute,' *TEMPO Interactive*, 16/01/04.

58 Ed Vulliamy en John Aglionby Maliana, 'Indonesia Uses War on Terror to Win US Arms,' *Observer of London*, 19/05/02.

59 Vrijwel alle in dit artikel genoemde bronnen zijn terug te vinden op www.stopwapenhandel.org

60 Zie voor een beschrijving van de overname: Martin Broek en Frank Slijper, 'Explosieve Materie,' (Breda: Papieren Tijger, 2003), pp. 34-37.

61 Emailversie van antwoorden zoals verspreid door Buitenlandse Zaken op 13/06/03. Op een foto van een landing is ook Thales Nederland apparatuur te zien, de WM-28 radar prijkt aan de horizon op een foto met landende mariniers. Zie http://www.mabasad.mil.id/foto/next4/raider_3.htm

62 Voorpagina NRC-Handelsblad, 23 mei 2003.

63 Via de website van VPRO-Argos is een groot deel van deze geschiedenis te beluisteren. www.vpro.nl/programma/ochtenden_onderdeel/index.shtml?2785571+3251367+9493496+14122782

64 Zie bijvoorbeeld Laksamana.Net, Review - Regions: Aceh Violations Alleged, 14 maart 2004.

www.laksamana.net/vnews.cfm?ncat=35&news_id=6788. In Kamervragen komt dit ook aan de orde, zie KV 2030407880, ingezonden 9 februari 2004. Als aanvulling op deze vragen zie ook <http://home.wanadoo.nl/lima5/IndonesianNavy.pdf>. Deze bron baseert zich op eigen onderzoek in de Indonesische pers, maar geeft nauwelijks bronvermeldingen.

65 De voorganger van Dhr. Kortenhorst bij het CDA (Kamerlid Algra) trad ook al op als woordvoerder voor de lobby van de defensie-industrie. Hij pleitte in mei 2003 voor versoepeling van de wapenexportcontrole in vrijwel dezelfde woorden als de woordvoerder van Thales Nederland en de branche organisatie Nederlandse Industriële Inschakeling Defensieopdrachten (NIID). Zie: Vragen van het lid Algra (CDA) over wapenexport (Ingezonden 9 mei 2003) en Joris Janssen Lok, 'Dutch industry in danger of withering away,' Jane's Defence Weekly, 7 mei 2003, p. 20.

66 Mogelijk betreft de levering onderdelen voor en onderhoudswerkzaamheden aan 2 Fokker vliegtuigen, Zie: www.atradius.com/nl/dutchstate-business/Images/tranekv2003_tcm224-3804.pdf

67 NOVA, 29 november 2003.

68 Vaststelling van de begroting Ministerie van Buitenlandse Zaken, 29.200 V, nr. 17, 2003.

69 Een wapenexportvergunning is een jaar geldig. "De voorzitter stelt vast dat de regering de Kamer zal rapporteren over de stand van zaken in Indonesië, waaronder de actuele mensenrechtensituatie aldaar, alvorens een besluit wordt genomen over de exportvergunningaanvraag," zo valt te lezen in het verslag van het Indonesië debat van 11 februari 2004 (Tweede Kamer, vergaderjaar 2003–2004, 26 049 en 22 054, nr. 42). Eerder stelde de regering dat de Tweede Kamer niet geïnformeerd zou worden. Zie: Kamervragen Van Velzen (SP) aan de Minister van Buitenlandse Zaken, de Staatssecretarissen van Economische Zaken en van Defensie en de Minister van Financiën over de mogelijke bouw van korvetten voor Indonesië (ingezonden 22 januari 2004) en de brief van de minister van Economische Zaken over het Wapenexportbeleid, 10 februari 2004, vergaderjaar 2003-2004, 22 054, nr. 81.

Overigens blijkt uit uitspraken dat verantwoordelijke op Ministeries en in de Regering ervan uit gaan dat de schepen gewoon geleverd worden.

70 Zie voor een overzicht: European Network Against Arms Trade uitgaven: 'Stop Arming Indonesia; a european perspective on arms trade to a military regime' (Amsterdam, 1994) en 'Indonesia: Arms trade to a military regime' (Amsterdam, 1997).

71 Zie bijvoorbeeld hoofdstuk 6 uit Colijn en Rusman: 'Het Nederlandse Wapenexportbeleid 1963-1988' (Den Haag: Nijgh & Van Ditmar, 1989), dat geheel over deze levering gaat.

72 Zie 'Wapenhandel: Indonesië in de markt voor tweedehands legermaterieel,' Indonesia Feiten en Meningingen, mei 1983 en Niek van Essen, 'Netherlands' in 'STOP Arming Indonesia; p. 53, www.antenna.nl/enaat/publications/stoparmind.PDF

73 Onlangs is een contract getekend met Singapore Technologies Kinetics om 275 AMX-13 tanks te moderniseren. Zie: Robert Karniol, 'Country Briefing, Indonesia: Interior Designs,' Jane's Defence Weekly 17 april 2004, pp. 46-53.

74 Het gaat daarbij vooral om reparatie van F-16 onderdelen. Informatie per e-mail van Economische Zaken, 10 januari 2002. Pikant aangezien de VS een embargo tegen Indonesië hebben lopen, waar ook F-16's onder vallen. Nederlandse bedrijven zijn onderaannemer in het F-16 project en daarom ook betrokken bij de F-16 order van Indonesië in 1986.